

สถานภาพของอาชีพครูผู้หญิงในสังคมไทยสมัยปฏิรูป

จากความเปลี่ยนแปลงในการศึกษาของสตรีในสังคมไทยที่ได้ส่งผลทำให้สังคมมีความต้องการครูผู้หญิงมากขึ้นกว่าเดิม ดังนั้นการเกิดโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิงอย่างเป็นทางการจึงได้เกิดขึ้น คือ โรงเรียนฝึกหัดครูเบญจมาชลาสัย ทำให้เกิดจำนวนครูผู้หญิงและกระจายออกสู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ ตามความประสงค์ของรัฐสมัยปฏิรูปประเทศ จึงเท่ากับว่าอาชีพครูผู้หญิงนี้ เป็นมิติใหม่ของสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงไทยที่สามารถประกอบอาชีพได้เองโดยอาศัยความรู้ที่ได้รับจากการศึกษา เป็นการยกสถานภาพของผู้หญิงอีกระดับหนึ่ง การศึกษาในบทนี้จะได้กล่าวถึงสถานภาพของอาชีพครูผู้หญิงในด้านการยอมรับจากสังคมและความภูมิใจในการประกอบอาชีพของครูผู้หญิง

การยอมรับในอาชีพครูผู้หญิงของสังคมไทย

1. การต่อเนื่องในความเป็นมารดา

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ที่ส่งผลให้การศึกษาฝ่ายผู้หญิงได้ก้าวหน้าไปกว่าเดิม เป็นผลให้ผู้หญิงชั้นสูงและผู้หญิงชั้นกลางได้รับความคาดหวังจากสังคมให้มีบทบาทเพิ่มขึ้น แต่บทบาทนั้นยังคงเน้นที่บทบาทของแม่เรือนซึ่งอยู่เฉพาะหน้าที่ภายในบ้านเท่านั้น กล่าวคือเป็นความคาดหวังจากสังคมในลักษณะให้ผู้หญิงเป็นเมียและแม่ที่มีคุณภาพ¹ ซึ่งบัญญัติโดยทั่วไปในขณะนั้นมีความเห็นว่าคุณสมบัติเหล่านี้ของกุลสตรีสมัยปฏิรูปจะเกิดขึ้นได้ด้วยการศึกษา ในระบบโรงเรียนตามแบบตะวันตก โดยมีครูผู้หญิงเป็นผู้ให้การ

¹ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, "สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ," วารสารอักษรศาสตร์ 23 : 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2534) : 8-9.

ความสำเร็จของรัฐในการผลิตอาชีพครูผู้หญิง มาจากพื้นฐานความคาดหวังทางสังคมที่มีต่อผู้หญิงไทยที่ต้องเป็นเมียและแม่ที่ดี ความคาดหวังเช่นนี้ได้นำมาสู่ความคาดหวังต่อครูผู้หญิงว่า มีบทบาทต่อเนื่องจากการเป็นมารดา กล่าวคือ อาชีพครูผู้หญิงเพื่ออบรมสั่งสอนศิษย์หญิงนั้นเปรียบได้กับมารดาอบรมสั่งสอนบุตรของตน² ผู้เป็นมารดาอบรมสั่งสอนบุตรของตนภายในบ้าน ให้บุตรมีความรู้ในทางการเรือน เช่น อบรมสั่งสอนให้รู้จักการทำอาหาร หรือเย็บปักถักร้อย เป็นต้น ต่อมาเมื่อบุตรสาวต้องเข้ารับการศึกษาระบบโรงเรียน ครูผู้หญิงก็อบรมสั่งสอนเด็กหญิงให้มีความรู้ในทางวิชาการและทางศีลธรรมจรรยา รู้จักการครองตนในฐานะเป็นเพศหญิง รวมทั้งมีความรู้ในทางแม่เรือนอีกเช่นกัน ดังนั้นจึงเป็นความรู้สึกที่ทำให้นักเรียนหญิงผูกพันกับตัวครูผู้หญิงในลักษณะเดียวกับที่ลูกผูกพันกับมารดา ดังที่คุณหญิงพะออบ โปษกฤษณะ ได้เล่าถึงครูประจำชั้นในขณะที่ท่านยังเป็นนักเรียนว่า คุณครูของท่านนั้นมีความสามารถในการสอนหนังสือ อีกทั้งยังมอบความสนิทสนมให้กับนักเรียน

...สมัยนั้นครูประจำชั้นสอนเองทุกวิชา นอกจากการบริหาร การฝีมือ วาดเขียน และขับร้อง คุณครูของฉันสวย ... ครูของฉันชอบสอนหนังสือ ท่านแต่งตัวสวยมาโรงเรียนทุกวัน ... ท่านสอนฉันถึง 3 ปีติดกัน... ลูกศิษย์กับครูเข้าใจสนิทสนม ถ่ายทอดวิชา และสามารถอบรมสั่งสอนเด็กให้เป็นไปตามต้องการ...³

แสดงว่าความรู้สึกของเด็กนั้นจะมีความรู้สึกผูกพันกับตัวครูผู้สอนว่า เป็นครูที่อบรมสั่งสอน ทั้งวิชาสามัญทั่วไป เช่น คณิตศาสตร์ หรือวิชาในด้านจรรยา ศีลธรรมที่จะทำให้เด็กหญิงเจริญเติบโตสมเป็นกุลสตรีที่ต่อไป การดูแลเอาใจใส่ของครูนั้นไม่ได้อยู่เพียงแต่การอบรมสั่งสอนในด้านวิชาการเท่านั้น ครูยังจะต้องมีหน้าที่เปรียบเสมือนกับเป็นแม่ในการดูแล

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

³ พะออบ โปษกฤษณะ, "สาวชาวกรุง," อนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ ศ. พันตรีหญิง คุณหญิงพะออบ โปษกฤษณะ (2536), หน้า 50.

ความเป็นอยู่ของเด็กอีกเช่นกัน เช่น คุณเล็กในเรื่องอาหารการกิน "...ท่านครูทำหน้าที่
ทั้งสองหนังสือ ทั้งอบรมกิริยามารยาท ทั้งเป็นผู้เลี้ยงดูเล้าอาหารการกิน..."⁴

ความสำคัญของอาชีพครูผู้หนึ่งที่สามารถเปรียบเทียบได้กับความเป็นแม่นั้น
เห็นได้ในโรงเรียนฝึกหัดครูเบญจมารชาลัยเช่นกัน ปรากฏลักษณะการอบรม และการดูแล
ของครูที่มีให้นักเรียนว่า มีลักษณะเป็นทั้งครูและเป็นทั้งแม่ในเวลาเดียวกัน ดังจะเห็น
ได้จากคำกล่าวของหลวงสำเร็จวรรณกิจ ผู้ซึ่งเป็นทั้งเพื่อนและเพื่อนบ้านของครูนิล ได้กล่าว
ถึงครูนิลว่า เป็นบุคคลที่มีภาระหน้าที่การงานที่หนักมาก อีกทั้งยังต้องทำหน้าที่เป็นทั้งครูและ
แม่ของนักเรียน

...ท่านอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเบญจมารชาลัย (หม่อมเจ้าหญิงต้นทรีนิภา
เทวกุล) กับครูนิลกำลังช่วยกันแบกภาระชั้นสำคัญของกระทรวงศึกษา ต้อง
รับหน้าที่สั่งสอนเลี้ยงดูและปกป้องรักษาเด็กหญิงรุ่น ๆ ที่ทางราชการคัดเลือก
มาจากหัวเมืองต่าง ๆ... ต้องเป็นทั้งครูเป็นทั้งแม่ของเด็กที่จากพ่อแม่..."⁵

จะเห็นได้ว่าอาชีพครูผู้หนึ่งนั้น เป็นอาชีพที่มีความต่อเนื่องจากความเป็น
มารดา คือเปรียบเสมือนเป็นมารดาของเด็กในโรงเรียน อบรมสั่งสอนแทนมารดาที่บ้าน
ความสำคัญในความเป็นแม่และเป็นครูที่ต่อเนื่องกันนั้น ยังได้ส่งผลให้การศึกษาและการอบรม
แก่นักเรียนหญิงให้เป็นพลเมืองที่ดีของสังคมตั้งประสงค์ ดังคำกล่าวของหลวงสำเร็จวรรณกิจ
ตอนหนึ่งว่า

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴พะอบ โปษกฤษณะ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

⁵หลวงสำเร็จวรรณกิจ, ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนางนิลรัตน์
บรรณสิทธิ์วรสาส์น, ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม (7 เมษายน 2505), หน้า 33.

...ต้องเป็นครูและแม่ที่จริงจัง ๆ ด้วย จึงจะปั้นเด็กเหล่านั้นให้ตี
สมประสงค์ของทางราชการได้...⁶

ความรู้สึกที่ต้องเป็นทั้งแม่และครูนั้นนับว่าเป็นความรู้สึกที่ต่อเนื่องกันใน
ความเป็นเพศหญิงที่ประกอบอาชีพครู จึงทำให้บุคคลทั่วไปในสังคมมองว่าครูผู้หญิงนั้น มี
สถานภาพเป็นแม่ของเด็กนักเรียน ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของหลวงสำเร็จวรรณกิจ ที่ได้
กล่าวถึงครูทิม กาญจนโอวาท ว่าเป็นครูทิมสรรพนามคำว่า "แม่" และสังคมก็ยกย่องให้ทั้ง
แม่และครู

...ครูผู้หญิงมีตัวนับได้ และแก่ครารวมารดาข้าพเจ้าทั้งนั้น...ยกย่อง
ให้เป็นทั้งแม่และครู...แม่ครูทิมผู้ซื่อสัตย์เด่นในวงการครู...คำว่า
แม่ครู ฟังเพราะจับใจดีแท้...⁷

กล่าวได้ว่า ภาพลักษณ์ของครูผู้หญิงนั้นมิใช่เป็นเพียงบุคคลที่มีอาชีพเพียง
สอนหนังสือแก่เด็กนักเรียนเท่านั้น ภาพลักษณ์ของครูผู้หญิงยังปรากฏมาในลักษณะของแม่
ซึ่งก็คือเป็นอาชีพที่มีความต่อเนื่องในความเป็นมารดานั่นเอง แนวความคิดเช่นนี้ได้สะท้อน
ออกมาจากคำกล่าวของ ครูบุญเจือ ไชยภักดิ์ ครูโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดสมุทรสงคราม
ได้พาเด็กนักเรียนไปทัศนศึกษานอกสถานที่ และถูกทักทายจากผู้ปกครองของนักเรียนว่ามี
บุตรสาวจำนวนมาก ซึ่งคำทักทายเช่นนี้ก็เปรียบเสมือนให้ครูนั้นเป็นแม่ของเด็ก
นักเรียนนั่นเอง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁶หลวงสำเร็จวรรณกิจ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

...ผู้ปกครองคนหนึ่งชื่นชม และกล่าวแก่ข้าพเจ้าเมื่อเวลาผ่านไปว่า 'ลูกสาวมาก ๆ อย่างนี้ หนักใจครูแน่' คำว่าลูกสาว ขึ้นต้นทำให้ ข้าพเจ้าหน้าแดงและรู้สึกกระดากด้วยขณะนั้นยังเป็นโสด แต่ขณะเกือบ จะทำสีหน้าไม่พอใจก็ระลึกได้ถึงท่านอาจารย์นิล ซึ่งข้าพเจ้ารู้สึกต่อท่าน เหมือนแม่ที่สอง แล้วคิดว่าท่านก็คงคิดว่าพวกเราเป็นลูกของท่าน... และนับแต่นั้นก็คิดอยู่ตลอดมาว่า ข้าพเจ้ามีลูกสาวมากจริง ๆ...⁸

เมื่อสังคมมีความคาดหวังต่อครูผู้หนึ่งในลักษณะ เช่นนี้ ทำให้การอบรมสั่งสอน ของครูกับนักเรียนนั้นอยู่ในฐานะระหว่างแม่กับลูก ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของคุณหญิง เนื้อทิพย์ เสเมรสุต ที่ได้กล่าวถึงครูนิลว่า การปกครองของครูนิลกับนักเรียนนั้น อยู่ในลักษณะแม่กับลูก

...ท่านเป็นเหมือนแม่คนที่สองของพวกเขาศิษย์ เพราะท่านมีพรหมวิหาร 4 เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ท่านจึงปกครองบรรดาศิษย์แบบแม่กับลูก ...⁹

จะเห็นได้ว่าแนวทางการสอนการอบรมเด็กนั้นจะอยู่ในลักษณะเดียวกัน คือ อบรมให้บุตรธิดา เติบโตอย่างมีความรู้ในการศึกษาพร้อมกับคุณธรรมความดี เพื่อให้ บุตรธิดาเติบโตเป็นคนดีในสังคมต่อไป ดังนั้นอาชีพครูผู้หนึ่งจึงเป็นอาชีพที่ผู้ปกครองให้ ความไว้วางใจว่าสามารถจะอบรมบุตรธิดาของตนได้ดีเหมือนกับแม่เลี้ยงดู อบรมบุตรธิดา ที่บ้าน ทำให้อาชีพครูผู้หนึ่งได้รับการยอมรับจากสังคม

⁸บุญเจือ ไชยภักดิ์, "รำลึกถึงอาจารย์" เรื่องเดียวกัน, หน้า 102-103.

⁹เนื้อทิพย์ เสเมรสุต, "บุคคลตัวอย่าง" เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

2. ชื่อเสียงครูสตรีในระยะแรก

การยอมรับจากสังคมที่มีให้กับครูผู้หญิงนั้น นอกจากอาชีพครูผู้หญิงจะเป็นอาชีพที่มีความต่อเนื่องในความเป็นมารดา อันทำให้เป็นที่ยอมรับทั้งจากสังคมและผู้ปกครองแล้ว ยังเป็นผลมาจากการสร้างชื่อเสียงของครูผู้หญิงรุ่นแรก ๆ ด้วย คือการที่บุคคลเหล่านั้นได้เข้ามาประกอบอาชีพครูและสร้างชื่อเสียงให้เป็นที่ยอมรับในสังคมทั่วไป ครูสตรีเหล่านี้ ได้แก่ หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล หม่อมเจ้าหญิงจันทร์ภา เทวกุล ครูทิม กาญจนโอวาท และครูนิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาส์น

หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล (พ.ศ. 2424-2486)

หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล ทรงเป็นพระธิดาองค์ที่ 3 ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ กับหม่อมใหญ่ เทวกุล ทรงเริ่มการศึกษาเรียนหนังสือไทยกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประภัสสร จากนั้นจึงเริ่มทรงเข้ารับการศึกษาในโรงเรียนสุนันทาลัย และทรงประกอบอาชีพครูตั้งแต่พระชนม์เพียง 18 พรรษา โดยทรงเป็นครูสอนพิเศษในพระบรมมหาราชวัง และใน ปีพ.ศ. 2449 ก็ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ผู้พระราชทานกำเนิดโรงเรียนราชินี ให้หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา ทรงรับตำแหน่งหน้าที่อาจารย์ใหญ่¹⁰ ซึ่ง ในขณะนั้นท่านมีพระชนมายุเพียง 26 พรรษาเท่านั้น ท่านทรงเป็นครูใหญ่อยู่เกือบ 37 ปี ได้ทรงงานด้วยความรักและความเอาพระทัยใส่ อีกทั้งทรงดูแลนักเรียนโดยใกล้ชิด โดยประทับประจำที่โรงเรียนเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 10 ปี

จากความเอาพระทัยใส่ในกิจการของโรงเรียนราชินี ทำให้กิจการของโรงเรียนราชินี ดำเนินไปด้วยดีทุก ๆ ด้าน ทั้งตัวอาคาร โดยเฉพาะจำนวนนักเรียน โรงเรียนราชินีจึงเป็นโรงเรียนสตรีที่เด่นมากในขณะนั้น ท่านทรงจัดการเรียนอย่างทันสมัย ซึ่งมาสอดคล้องกับความคิดใหม่ในวงการศึกษัจจุบัน แม้เวลาจะห่างกันหลายสิบปี เช่น การสอน

¹⁰ครูไทย 200 ปี, (กรุงเทพมหานคร : ครูสภา, 2525), หน้า 119.

ภาษาอังกฤษแบบ play-way¹¹ คือเรียนปนเล่น ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ซึ่งเป็นหัวใจของการศึกษาแผนใหม่ในปัจจุบัน ก็เป็นสิ่งที่ทรงจัดตำมาก่อนในสมัยที่ท่านทรงเป็นอาจารย์ใหญ่

แนวความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของพระองค์นั้น นอกจากจะทรงจัดประสบการณ์ที่ดีให้นักเรียนแล้ว ท่านยังได้ทรงอนุเคราะห์ให้ออกหนังสือพิมพ์ชื่อ "สตรีพจน์" ในพ.ศ. 2456¹² ต่อมาสมเด็จพระพันปีหลวงทรงพระราชทานนามใหม่ว่า "ราชินีบำรุง" โดยหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภามีพระประสงค์จะส่งเสริมนักเรียนให้มีความชำนาญในการเขียน ทั้งร้อยแก้ว และร้อยกรอง และกล้าแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ อีกทั้งทรงมีพระประสงค์ให้หนังสือนี้เป็นสื่อระหว่างโรงเรียนกับบ้าน

ส่วนการอบรมครูนั้นก็มิได้ทรงละเลย โดยทรงสอนให้ดูเป็นตัวอย่าง ทรงชี้แจงวิธีให้เข้าใจ ในขั้นแรก ๆ ทรงมีการประชุมครูทุกวันเสาร์ ต่อมาเมื่อครูเข้าใจวิธีการแล้วก็ประชุมกันเป็นครั้งคราว โปรดให้ครูผลัดกันอบรมนักเรียน เพราะทรงเห็นว่า ครูทุกคนย่อมเห็นข้อบกพร่องของนักเรียนจึงควรร่วมมือกับอบรมนักเรียน¹³ จึงทำให้การเรียนการสอนของโรงเรียนราชินีมีประสิทธิภาพเป็นที่ยอมรับของผู้ปกครองและสังคมขณะนั้น

ความสามารถของท่านเป็นที่โดดเด่นในวงสังคมอีกด้วย กล่าวคือท่านได้ทรงต้อนรับแขกเมืองร่วมกับพระบิดา เพราะพระบิดาทรงเห็นความสามารถของพระองค์ท่านในการใช้ภาษาอังกฤษ ตลอดจนพระบุคลิกและพระอัธยาศัยในการติดต่อกับผู้อื่นอีกทั้งท่านยังทรงได้รับมอบหมายให้เป็นแม่งานในการจัดเลี้ยงแขกของกระทรวงต่างประเทศและในงานพิธีต่าง ๆ เช่น งานพระศพเจ้านาย งานศพ งานมงคล หรือแม้แต่ในการแข่งขันกรีฑาประจำปีของ

¹¹ ประมวลประวัติครู, ครูสภาจัดพิมพ์ช่วยเฉลิมฉลองครบรอบ 100 ปี กระทรวงศึกษาธิการ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2535), หน้า 80.

¹² โรงเรียนราชินี, ทัศนะกิจการฉลองอาคารสว่างวัฒนา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2516), หน้า 102.

¹³ โรงเรียนราชินี, ทัศนะกิจการฉลองอาคารสว่างวัฒนา, หน้า 119.

กระทรวงธรรมการ ท่านก็โปรดให้นักเรียนทำอาหารไปเลี้ยง นอกจากนั้นกระทรวงธรรมการ ก็เคยได้ขอร้องให้ท่านจัดเครื่องเสวยในการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นนี้แล้ว่อมแสดงว่าความสามารถของท่านเป็นที่ยอมรับแก่สังคมภายนอกทั่วไป

ตลอดเวลาที่ท่านทรงดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินีนั้น ท่านได้ทรงงานด้วยความรัก ทรงเสียสละทั้งพระวรกาย พระกำลังปัญญา ตลอดจนเวลา ทำให้ชื่อเสียงของท่านเป็นที่น่าเคารพ โดยปรากฏออกมาในคำเรียกชื่อว่า "อาจารย์"¹⁴ ซึ่งเป็นคำที่บรรดาลูกศิษย์ของท่านได้เรียกกันในขณะที่นั้น คำว่าอาจารย์นี้ส่วนใหญ่ในช่วงเวลานั้นแล้วมักจะใช้กับครูผู้ชายเท่านั้น ดังนั้นการที่ท่านถูกยกย่องให้เป็นอาจารย์ จึงมีความหมายมาก เพราะเป็นการสร้างความน่าเชื่อถือให้กับผู้ปกครองอีกทางหนึ่ง

ครูทิม กาญจนโอวาท (พ.ศ.2413-2457)

ครูทิม เป็นบุตรนายอ่อน และนางเขียว ชุมทอง ภูมิลำเนาเดิมอยู่จังหวัดอ่างทอง ครูทิมได้เคยศึกษาเล่าเรียนที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลังกับแหม่มโคล้ เมื่อสำเร็จการศึกษาที่ได้รับหน้าที่เป็นครูในโรงเรียนนั้น จะเห็นได้ว่าครูผู้หญิงในรุ่นแรก ๆ นั้นเป็นนักเรียนที่สำเร็จการศึกษาหรือเป็นศิษย์เก่าของโรงเรียนนั้น ๆ เมื่อจบการศึกษาแล้วก็สามารถทำการสอนให้กับนักเรียนในรุ่นต่อ ๆ ไปดังกล่าวมาแล้วในบทที่ 2 ครูทิมเป็นครูอยู่ในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังได้ไม่นานก็ลาออก เข้าใจว่ามีสามี เพราะโรงเรียนนี้ใช้ครูประจำที่เป็นโสด¹⁵ ถึงแม้ครูทิมจะเป็นครูอยู่ในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังไม่นานนัก ท่านก็ทำหน้าที่เป็นครูที่มีความสามารถและเป็นที่ไว้วางใจของแหม่มโคล้

¹⁴ครูไทย 200 ปี, หน้า 121.

¹⁵ประวัติครู, (พระนคร : ครูสภา, 2501), หน้า 10.

ในปีพ.ศ. 2444 ครูทิมก็ได้กลับมาประกอบอาชีพครูอีกครั้งหนึ่ง กล่าวคือ ทางกระทรวงธรรมการได้จัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นอีก 2 แห่ง คือ โรงเรียนสตรีวิทยากับโรงเรียนศึกษานารี เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เมื่อยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ในตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ ได้ขอให้หม่อมโคล้จัดหาครูใหญ่และครูน้อยให้ทั้ง 2 โรงเรียนที่จะจัดขึ้นใหม่นี้ หม่อมโคล้จึงเสนอให้มิสลูซี่ ดันแลบ ได้เป็นครูใหญ่โรงเรียนสตรีวิทยา และครูทิมเป็นครูใหญ่โรงเรียนศึกษานารี¹⁶

การกลับเข้ามาเป็นครูของครูทิมในครั้งนี้ เพราะครูทิมเคยเป็นครูอยู่ในโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ในขณะที่หม่อมโคล้ดำรงตำแหน่งเป็นครูใหญ่ความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่ของครูทิมได้เป็นที่ไว้วางใจของหม่อมโคล้ ดังนั้นเมื่อทางกระทรวงธรรมการได้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีขึ้นมาใหม่อีก 2 แห่ง จึงจำเป็นต้องได้บุคคลที่มีความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่ ดังนั้นทางกระทรวงธรรมการจึงได้มอบหมายให้หม่อมโคล้เป็นผู้คัดเลือก ครูทิมได้กลับมาเป็นครูอีกครั้งหนึ่งตามคำชักชวนของหม่อมโคล้นั่นเอง

กล่าวได้ว่าการกลับมาเป็นครูอีกครั้งหนึ่งของครูทิม นับเป็นการตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่เริ่มให้ความสำคัญกับการศึกษาฝ่ายสตรี ความสามารถของครูทิมได้ปรากฏต่อกระทรวงธรรมการตามลำดับ ทำให้ครูทิมได้รับความไว้วางใจให้เพิ่มบทบาทขึ้นกว่าเดิม กล่าวคือในพ.ศ. 2449 มิสลูซี่ ดันแลบ ครูใหญ่โรงเรียนสตรีวิทยาได้ลาออก เพราะป่วย กรมศึกษาธิการจึงให้ครูทิมรับตำแหน่งหน้าที่ครูใหญ่โรงเรียนสตรีวิทยาอีกแห่งหนึ่ง เพราะการบริหารงานของครูทิมในโรงเรียนศึกษานารีนั้นเป็นที่ยอมรับกันว่านักเรียนอยู่ในระเบียบเรียบร้อย การเรียนการสอนก็ได้ผลดี นักเรียนชั้นสูงสอบไล่พอๆ กับนักเรียนชาย ดังนั้นครูทิมต้องทำหน้าที่บริหารทั้งสองโรงเรียนคือ เข้าไปโรงเรียนสตรีวิทยา บ่ายไปโรงเรียนศึกษานารี การทำงานลักษณะนี้ดำเนินได้ผลดียาก ดังนั้นในพ.ศ. 2450 ครูทิมจึงเสนอความคิดให้รวมโรงเรียนศึกษานารีและโรงเรียนสตรีวิทยาเข้าเป็นโรงเรียนเดียวกัน

¹⁶ประวัติครู, หน้า 11.

โดยย้ายไปเรียนที่ "ตึกดิน" ซึ่งตั้งอยู่ที่มุมถนนดินสอ กับถนนราชดำเนินกลาง ใช้ชื่อว่า "โรงเรียนสตรีวิทยา"

นับแต่นั้นมาโรงเรียนสตรีวิทยาภายใต้การบริหารของครูทิม ก็เป็นโรงเรียนรัฐบาล ที่มีนักเรียนมากกว่าโรงเรียนอื่น ๆ ในสมัยนั้น ผู้ปกครองพากันมีความไว้วางใจให้บุตรหลานของตนเข้ามาเล่าเรียน¹⁷ ส่วนชื่อโรงเรียนศึกษานารีได้นำไปใช้เป็นชื่อโรงเรียนที่ตั้งขึ้น ณ บ้านคุดหนิงพัน บุนนาค จ.ธนบุรี เดิมชื่อ "โรงเรียนสตรีบ้านคุดหนิงพัน" ซึ่งเป็นโรงเรียนที่อยู่ในความอุปการะของสมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (นวม พุทธมหาเถระ)

ในการบริหารโรงเรียนและการปกครองศิษย์ ครูทิมปกครองอย่างลูกหลาน ส่งเสริมสนับสนุนตามความสามารถ ศิษย์ทุกคนเคารพรักใคร่เกรงกลัว ไม่มีศิษย์คนใดจะกล้าฝืนคำสั่งสอนของครูทิมทั้งต่อหน้าและลับหลัง ในด้านการเรียนการสอนครูทิมก็พยายามให้นักเรียนได้รับความรู้ทันสมัยอยู่เสมอ หากครูที่เชี่ยวชาญมาสอนประจำและสอนพิเศษ โดยเฉพาะวิชาครู ก็ได้ให้พระยาผดุงวิทยาเสริม (กำจัด พลาญกูร) มาเป็นผู้สอน เพราะเชี่ยวชาญวิชาที่จะถ่ายทอดให้แก่เด็ก ย่อมต้องได้รับการเรียนรู้จากผู้ที่สำเร็จการศึกษาครุมาโดยตรง ดังนั้น ในปีพ.ศ. 2453 ซึ่งเป็นปีแรกที่ครูสตรีสอบได้ประกาศนียบัตรวิชาครูอย่างครุชาย 4 คน¹⁸ ทำให้โรงเรียนสตรีวิทยาเป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงโดดเด่นอย่างมาก

ในพ.ศ. 2456 ทางราชการได้จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิง ขึ้นที่โรงเรียนเบญจมราชาลัย เพื่อฝึกหัดครูผู้หญิงให้ไปทำการสอนตามต่างจังหวัด ทางราชการจึงได้อนุญาตการเรียนวิชาครูในโรงเรียนสตรีวิทยาไปเรียนที่โรงเรียนเบญจมราชาลัย ดังนั้นครูทิมจึงได้รับตำแหน่งหน้าที่ให้เป็นครูใหญ่โรงเรียนเบญจมราชาลัยอีกตำแหน่งหนึ่ง¹⁹ ซึ่งใน

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

ครั้งนี้ครูทิมต้องมาอยู่ประจำในโรงเรียนเบญจมราชาลัยด้วย เพราะมีนักเรียนประจำซึ่งต่างจังหวัดส่งมา ทำให้ครูทิมต้องรับภาระเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิม นอกจากนี้เมื่อเปิดโรงเรียนเบญจมราชาลัยได้ไม่นาน นางสาวเหลือบ บุญเกิด ครูใหญ่โรงเรียนศึกษานารี ได้ลาป่วยทางราชการจึงได้มอบหมายหน้าที่ให้ครูทิมเป็นครูใหญ่โรงเรียนศึกษานารีอีกโรงเรียนหนึ่งในระยะเวลาที่ท่านต้องรับหน้าที่เป็นครูใหญ่ถึง 3 โรงเรียนด้วยกัน คือ โรงเรียนสตรีวิทยา โรงเรียนเบญจมราชาลัย และโรงเรียนศึกษานารี

จะเห็นได้ว่าทางราชการได้เล็งเห็นความสามารถของครูทิมในการบริหารงาน รวมทั้งอบรมสั่งสอนบรรดาครู และนักเรียน เมื่อโรงเรียนไหนเกิดความบกพร่องทางกระทรวงธรรมการก็ให้ท่านไปช่วยจัดการ จนในที่สุดท่านได้รับตำแหน่งเป็นอาจารย์ใหญ่ผู้ตรวจราชการฝ่ายหญิง มีหน้าที่ควบคุมโรงเรียนผู้หญิงของรัฐบาลในพระนครหลวงและธนบุรีทั้งหมด²⁰ ซึ่งนับได้ว่าท่านเป็นสตรีที่มีความสามารถในหน้าที่การงาน จนสามารถมีตำแหน่งบริหารของทางราชการได้ นับเป็นการยกสถานะภาพของอาชีพครูผู้หญิงในอีกระดับหนึ่ง

นับได้ว่าการที่ครูทิมเป็นครูที่มีความสามารถ ได้วางพื้นฐานในด้านวิชาความรู้ และการบริหารให้กับโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิง จนเป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับในสังคมไทย ทำให้อาชีพครูผู้หญิงเป็นที่ยอมรับของสังคมไทย การยอมรับจากสังคมในอาชีพครูผู้หญิงนั้นได้สะท้อนออกมาในลักษณะของความมีชื่อเสียงและเป็นบุคคลตัวอย่าง คือ เป็นผู้นำที่น่าไว้วางใจ และยังเป็นครูที่น่าเคารพเชื่อถือ แม้กระทั่งเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ก็ได้กล่าวยกย่องให้เกียรติครูทิม เมื่อคราวโปรดนำศพที่โรงพยาบาลศิริราชว่า "...จะหาคนอย่างแม่ทิมนั้น หายาก..."²¹

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

หม่อมเจ้าหญิงจันทริกา เทวกุล (พ.ศ.2427-2488)

การยอมรับในอาชีพครูผู้หญิงที่มาจากความสามารถของครูผู้หญิงในรุ่นแรก ๆ นั้น นอกจากหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล และครูทิม กาญจนโอวาท แล้ว หม่อมเจ้าหญิงจันทริกา เทวกุล ก็ยังเป็นครูผู้หญิงอีกท่านหนึ่งที่ได้วางพื้นฐานของอาชีพครูผู้หญิงให้มีความมั่นคงและก้าวหน้า ท่านทรงเป็นพระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวงษ์วโรปการ กับหม่อมใหญ่ เทวกุล เมื่อทรงพระเยาว์ได้ทรงศึกษาเล่าเรียนที่โรงเรียนสุนันทาลัย จนจบมัธยมปีที่ 6 และเมื่อท่านมีพระชนม์ 18 พรรษา ก็ได้เริ่มทรงอุทิศชีวิตเพื่อการเป็นครู โดยทรงเริ่มเป็นครูพิเศษในพระบรมมหาราชวัง²² จนกระทั่งในปี พ.ศ.2451 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้ไปเป็นครูสอนที่โรงเรียนราชินี ซึ่งขณะนั้นหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล ทรงดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ หม่อมเจ้าหญิงจันทริกาจึงได้ทรงรับหน้าที่เป็นอาจารย์รอง ครุภัณฑ์เรียนจึงพากันเรียกว่าท่านอาจารย์น้อย ท่านทรงรอบรู้ในวิชาต่าง ๆ เป็นอย่างดี โดยเฉพาะวิชาคำนวณ และภาษาอังกฤษ ทรงรู้และทรงสอนได้อย่างยอดเยี่ยม นอกจากนั้นวิชาเบ็ดเตล็ดมีการทำกับข้าวและขนมฝรั่ง ท่านก็ทรงทำได้ดีและทรงสอนได้ดีอีกด้วย

ท่านอาจารย์น้อยทรงมีน้ำพระทัยโอบอ้อมอารี ทรงช่วยเหลือในกิจการของผู้อื่นทั้งกำลังกายและกำลังทรัพย์ ไม่ทรงแสดงความเหน็ดเหนื่อย หรือเบื้อหนายที่จะช่วยเหลือผู้ใด ตลอดเวลาที่ประทับอยู่โรงเรียนราชินี ก็ได้ทรงช่วยเหลือกิจการของโรงเรียนให้ลุล่วงไปด้วยดี

จนกระทั่งในปี พ.ศ.2465 กระทรวงศึกษาธิการอันมีเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นเสนาบดี ได้ขอร้องให้ท่านไปดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเบญจมราชาลัย²³

²²ครูไทย 200 ปี, หน้า 119.

²³ประวัติครู, ครูสภาจัดพิมพ์ในวันครู 16 มกราคม 2502 (พระนคร : ครูสภา, 2502), หน้า 129.

แทนครูทีม กาญจนโอวาท ซึ่งได้ถึงแก่กรรมลงไป ดังนั้นท่านจึงเสด็จมาประทับอยู่ในโรงเรียนร่วมกับครูและนักเรียน นับเป็นการอุทิศร่างกายเพื่อการทำงานให้สำเร็จ ล่วงไปด้วยดี ประกอบกับท่านไม่ถือองค์ทรงคุณแลทุกข์สุขของนักเรียนอย่างใกล้ชิด

ในส่วนการศึกษาเมื่อก่อนที่ท่านจะมาอยู่ โรงเรียนหาครูสตรีที่สอนภาษาอังกฤษได้ยาก เนื่องจากในระยะแรกกระทรวงธรรมการไม่ได้จัดการเรียนภาษาต่างประเทศ เข้าในหลักสูตรนักเรียนหญิง เพิ่งเริ่มจัดให้มีการสอนได้ไม่กี่ปี ท่านได้ทรงแก้ไขหาครูเพิ่ม และทรงสอนเองในชั้นสูงด้วย ท่านพยายามยกมาตรฐานการเรียนของสตรีให้สูงขึ้น โดยขอเทียบเฉพาะภาษาเท่าชั้นมัธยมปีที่ 8 (ประโยคมัธยมบริบูรณ์ชาย) เว้น คำนวณ วิทยาศาสตร์ เรียกว่าประโยคมัธยมวิสามัญหญิง สอนอย่างนี้ได้ 2-3 ปี ก็เปิดทำการสอนประโยคมัธยมบริบูรณ์ชาย เพราะความพยายามและความตั้งใจแน่วแน่ของท่าน นักเรียนหญิงรุ่นนั้นจึงเรียนจบหลักสูตรชั้นมัธยมบริบูรณ์ชาย และเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยในโอกาสต่อมา²⁴ นับว่าเป็นการช่วยเร่งการศึกษาของสตรีให้ก้าวหน้าเร็วขึ้น

หม่อมเจ้าหญิงจันทริกา ขณะดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเบญจมราชาลัย ยังได้นำความรู้อย่างกว้างขวางมาสู่โรงเรียนและนักเรียน เช่น การช่าง ดอกไม้สด การทำกับข้าวของกิน และนำนักเรียนให้ได้เห็นการสมาคมสูง ๆ เช่น ในวังสวนสุนันทา วังสระปทุม และวังเทวเวศม์ มีงานทำดอกไม้ ท่านมักจะนำเด็กที่ได้ฝึกแล้วจากโรงเรียนไปช่วยให้เด็กได้เห็นระเบียบแบบแผนที่ต่างออกไป ซึ่งในระยะนั้นทางโรงเรียนก็มีงานทำดอกไม้เสมอ เช่น ในงานเลี้ยงของกระทรวงการต่างประเทศ²⁵ หรืองานพิธีต่าง ๆ ที่เข้าไปขอประทานให้ท่านทรงทำ

²⁴ประวัติครู, หน้า 130.

²⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

ครูนิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาส์น (พ.ศ.2440-2503)

นอกจากการมีชื่อเสียงในวงการครูทั้ง 3 ท่านที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังมีครูผู้หญิงอีกท่านหนึ่ง ซึ่งมีชื่อเสียงเป็นอย่างมากในขณะนั้นคือ ครูนิล บรรณสิทธิ์วรสาส์น (เดิมชื่อนิล แต่ได้เปลี่ยนชื่อเป็น นิลรัตน์ ในสมัยของจอมพล ป.พิบูลสงคราม เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายสร้างชาติ ในงานวิจัยนี้จะใช้คำว่า "ครูนิล") ครูนิลเป็นบุตรรองอำมาตย์เอกขุนพิไชยชาญยุทธ²⁶ (โชติ ชาติบุญเกิด) กับ นางบุญ พิไชยชาญยุทธ ครูนิลได้รับการศึกษาจากโรงเรียนสตรีวิทยา จนจบชั้นประโยคมัธยมบริบูรณ์หญิงและวิชาครูมูล²⁷ เมื่ออายุได้เพียง 15 ปีเท่านั้น และเข้ารับราชการเป็นครูน้อย โรงเรียนเสาวภา เมื่อพ.ศ.2456 และได้ย้ายมาเป็นครูน้อยโรงเรียนเบญจมราชาลัยในปีเดียวกัน ต่อมาในปีพ.ศ.2460 ได้ทำการสมรสกับร้อยโทพล คงศักดิ์ ซึ่งภายหลังได้รับพระราชทานยศบรรดาศักดิ์เป็นพันโทพระบรรณสิทธิ์วรสาส์น เจ้ากรมเสมียนตราทหารบก อีก 6 ปีต่อมาคือ พ.ศ.2466 ครูนิลได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเบญจมราชาลัย ในขณะที่หม่อมเจ้าหญิงจันทรนิภา เทวกุล ดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่

ทั้งหม่อมเจ้าหญิงจันทรนิภาและครูนิล ต้องรับภาระหนักและสำคัญในการสอนการอบรมเด็กนักเรียนหญิงที่ทางราชการคัดเลือกมาจากมณฑลต่าง ๆ เพื่อเตรียมตัวเป็นครูในเวลาต่อไป นักเรียนเหล่านั้นต่างก็มาจากภูมิลาเนาที่มีความเป็นอยู่แตกต่างกัน ครูนิลก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มที่ด้วยความขยันขันแข็ง และมีความรับผิดชอบสูง โดยเฉพาะครูนิลนั้นก็ได้อยู่ดูแลนักเรียนประจำในโรงเรียน แม้ว่าภายหลังครูนิลจะมีครอบครัวแล้วก็ตาม แต่ครูนิลก็ยังปฏิบัติหน้าที่ในการเป็นครูเช่นเดิม โดยมีได้ลาออกไปปฏิบัติหน้าที่แม่เรือนเพียงอย่างเดียว เพียงแต่ครูนิลได้ย้ายออกจากโรงเรียนประจำ ไปอยู่บ้านเป็นครูเข้ามาเป็นกลับ²⁸

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 132.

²⁷ ประวัตินางนิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาส์น, ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางนิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาส์น, หน้า 1.

²⁸ สิริมา จัณณาสา, "น้ำใจเพื่อน" เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2471 หม่อมเจ้าหญิงจันทรีภา เทวกุล ทรงประชวร ไม่สามารถจะรับราชการต่อไปได้ ครูนิลจึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียน เบญจมราชาลัย ในด้านความรู้ความสามารถของครูนิล ท่านได้เรียนไต่หาความรู้เพิ่มเติม อันเป็นวิสัยที่คึกของการเป็นครู จากเมื่อเริ่มแรกที่ท่านเข้ารับราชการในตำแหน่งครูน้อย ที่โรงเรียนเสาวภาเมื่อพ.ศ. 2456 โดยยังมีวุฒิความรู้ในประกาศนียบัตรครูมูล เงินเดือน 30 บาท จนกระทั่งในปีพ.ศ. 2472 ท่านสามารถได้รับประกาศนียบัตรครูมัธยม เงินเดือน 80 บาท²⁹

ความสามารถของครูนิลในด้านการสอนนั้น กล่าวได้ว่าครูนิลเป็นครูที่มีความสามารถในการสอนเป็นอย่างดี มีจิตวิทยาสูง แม้ว่าจะมีหน้าที่ในด้านบริหาร แต่ก็มิได้ละเลย การสอน ในขณะที่ปฏิบัติงานอยู่ที่โรงเรียนเบญจมราชาลัยได้เป็นผู้สอนวิชาภาษาไทย ภูมิศาสตร์³⁰ ครูนิลมีวิธการสอนที่แยบยล ทำให้ให้นักเรียนสนุกสนานโดยใช้อุปกรณ์การสอน นอกจากนั้นยังสอนวิชาจรรยา ซึ่งเป็นการสอนที่ยากมาก เพราะเป็นนามธรรมและต้องอาศัย การปฏิบัติ ครูนิลก็มีวิธการสอนด้วยการใช้คำพูดให้นักเรียนเกิดความเข้าใจ เช่นในกรณีที่ ครูนิลได้สอนนักเรียนหญิงเกี่ยวกับการสมรส "การเลือกคู่เป็นเรื่องส่วนตัว ผู้ใหญ่ไม่ควรมา เกี่ยวข้อง แม้รักกันแล้วจะกีดกันเกลือกกันก็ทนได้" แต่ครูนิลก็ยังได้พูดต่อเพื่อให้นักเรียนมี ความเข้าใจในการเลือกคู่อย่างมีสติว่า

...ได้เคยลองคิดดูบ้างหรือไม่ว่า หากสภาพความเป็นอยู่ในขณะ ที่ตนอยู่กับผู้ที่ตนรักนี้ แตกต่างกันกับที่เคยอยู่กับบิดา มารดามากมาย ตนจะทนได้หรือไม่...³¹

²⁹ประวดีนางนิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาส์น, เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

³⁰ผะอบ โปษกฤษณะ, นารีผู้มีคุณ, (สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, พ.ศ. 2524), หน้า 29.

³¹อัมพร มีสุข, "รำลึกถึงพระคุณ อาจารย์นิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาส์น", ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางนิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาส์น, หน้า 68-69.

จากลักษณะคำสอนเช่นนี้มีผลทางจิตใจมาก ช่วยให้เด็กเรียนหนังสือมีความเข้าใจในเรื่องชีวิตครอบครัว และการดำรงชีวิตโดยทั่วไป ซึ่งวิธีการสอนเช่นนี้ ในสมัยปัจจุบันคงจะเห็นเป็นของธรรมดา ในสมัยนั้นนับว่าเป็นการสอนที่สมัยใหม่มาก

ในปี พ.ศ. 2474 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร ได้ประทานบ้านของพระยาแพทยพงศาฯ ซึ่งตั้งอยู่ที่ถนนประแจจีน หรือถนนเพชรบุรีในปัจจุบันให้แก่กระทรวงธรรมการ ทรงแสดงพระประสงค์จะให้เป็นที่โรงเรียนฝึกหัดครูกระทรวงธรรมการจึงสั่งให้ย้ายนักเรียนฝึกหัดครูที่โรงเรียนเบญจมราชาลัยมาไว้ที่โรงเรียนใหม่ทั้งหมด และครูนิลก็ได้รับมอบหมายจากทางราชการให้ดำรงตำแหน่งบริหารงานเป็นอาจารย์ใหญ่ เมื่อ พ.ศ. 2475³²

นับได้ว่าครูนิลเป็นผู้มีความก้าวหน้าในอาชีพการงาน ประกอบกับท่านเป็นบุคคลที่ใฝ่หาความรู้ ดังนั้นจึงมีส่วนช่วยวางรากฐานให้อาชีพครูผู้หนังสือมีความก้าวหน้า มั่นคง และได้รับการยอมรับในสังคมมากขึ้น ความเอาใจใส่หน้าที่การงานของครูนิลนั้นได้ปรากฏให้เห็นที่เด่นชัด ซึ่งเพื่อนของครูนิลผู้หนึ่งกล่าวว่า ครูนิลนั้นเป็นบุคคลที่มีความเอาใจใส่ในหน้าที่การงานเป็นอย่างมาก ถ้าไม่จำเป็นแล้วจะไม่ลาหยุดเลย การลาหยุดของครูนิลก็จะเป็นการหยุดเฉพาะตลอดบุตรเท่านั้น³³

ความอุตสาหะในหน้าที่การงานของครูนิล ได้เป็นที่ยกย่องแก่บุคคลทั่วไป ดังปรากฏในคำกล่าวสุนทรพจน์ของท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ในงานเลี้ยงเกษียณอายุราชการครูนิล ณ โรงเรียนฝึกหัดครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ในพ.ศ. 2497 ว่าเป็นบุคคลที่เป็นตัวอย่างในวงการศึกษาย่างผู้หนังสือ เป็นครูที่ดีที่สามารถผลิตครูผู้หนังสือให้กับสังคมเป็นจำนวนมาก

³² พระอภ โปษกฤษณะ, นารผู้มีคุณ, หน้า 31.

³³ สิริมา จิตณาสา, "น้ำใจเพื่อน" ในอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางนิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วีรสาสน์, หน้า 10.

...ผมมีความยินดีที่ได้มีส่วนร่วมงานวันนี้ ... ท่านได้ตราครุฑเสียดล
 เพื่อการศึกษาสตรีไทยมานาน... เป็นครูที่ดีเป็นตัวอย่างแก่ศิษย์... ไปที่ไหน
 จะพบครูผู้หญิงที่เคยเป็นลูกศิษย์ของอาจารย์นี่...³⁴

คำกล่าวยกย่องความเป็นครูที่ดีของครูนิลนั้น ยังจะเห็นได้อีกในคำไว้อาลัย
 ของบุคคลผู้มีอาชีพเดียวกัน ถึงแม้ว่าท่านผู้นั้นจะเป็นเพศชายก็ตาม ท่านก็กล่าวยกย่อง
 ครูนิลไว้ว่า เป็นบุคคลที่มีความรอบรู้ในวิชาการศึกษา และเป็นไ้ว้วางใจของผู้บังคับ
 บัญชา

...ข้าพเจ้าออกมารับราชการเป็นครู... จึงได้มีโอกาสร่วมรับราชการใน
 กรมเดียวกัน... อาจารย์เป็นคนดีจริง ๆ และคืออยู่เช่นนี้ตลอดมา เป็นผู้
 สามารถในการปฏิบัติราชการจนมีชื่อเสียงรุ่งเรือง เป็นที่ไว้วางใจ
 ของผู้บังคับบัญชา... อีกประการหนึ่งที่ต้องกล่าวถึงอย่างมากคือ การมี
 ลักษณะ เป็นครูแท้... มีความรอบรู้และเชี่ยวชาญในการครู โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งฝ่ายสตรี³⁵

จะเห็นได้ว่าชื่อเสียงของครูผู้หญิงในรุ่นแรก ๆ นั้น ได้ทำให้อาชีพผู้หญิงเป็นที่
 ยอมรับจากสังคม ในระยะเริ่มแรกจะมีหม่อมเจ้าหญิงถึง 2 พระองค์ที่ทรงอุทิศพระวรกาย
 เพื่อการเป็นครูที่ดี ได้ทำให้อาชีพครูมีความน่าเชื่อถือเพิ่มมากขึ้นจากสังคม หรือแม้แต่
 ครูทิมและครูนิลที่มาจากรอบครัวสามัญชน ก็ได้แสดงความรู้ความสามารถในการบริหาร
 การศึกษาเช่นเดียวกับหม่อมเจ้าหญิงทั้ง 2 พระองค์ แต่ก็กล่าวได้ว่าทั้ง 4 ท่านนั้น ต้อง
 ทำหน้าที่ในการงานอย่างหนัก และอย่างทุ่มเท เพื่อให้การศึกษาฝ่ายสตรีได้สำเร็จลุล่วง

³⁴ คำกล่าวสุนทรพจน์ของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ, เรื่องเดียวกัน,
 หน้า 29-30.

³⁵ วิฑูร ทิวทอง, "ด้วยความอาลัย," เรื่องเดียวกัน, หน้า 38-39.

ไปด้วยดี นับได้ว่าการอุทิศเวลาและร่างกายในการทำงานของครู 4 ท่านนี้ได้เป็นรากฐานที่สำคัญในการฝึกหัดครูผู้หญิงในเวลาต่อมา

เมื่อสังคมไทยได้ยอมรับว่า อาชีพครูผู้หญิงนั้นเป็นอาชีพที่มีความต่อเนื่องกับการเป็นมารดา ประกอบกับการมีชื่อเสียงของครูผู้หญิงรุ่นแรก ๆ แล้ว บรรดาผู้ปกครองต่าง ๆ ก็นิยมส่งบุตรสาวให้เข้าศึกษาในวิชาครู ในระยะแรกบรรดานักเรียนหญิงที่มาจากต่างจังหวัด เพื่อจะมุ่งรับการฝึกหัดครูนั้น ในระยะแรกมักจะเป็นบุตรของชนชั้นสูง "...บัดนี้ เชื่อ บุตรีหม่อมราชวงศ์จัน สมัคเข้าเล่าเรียนในโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิง..."³⁶

จะเห็นได้ว่าในระยะแรก ๆ นักเรียนฝึกหัดครูมักจะเป็นบุตรของขุนนาง ข้าราชการ เป็นส่วนมาก หรือแม้แต่บุตรของชนชั้นสูงที่จบการศึกษาจากโรงเรียนราชินี ก็ได้เข้าเป็นครูไปสอนในโรงเรียนรัฐบาลหลายแห่ง เช่น โรงเรียนเสาวภา สตรีวิทยา และเบญจมราชาลัย³⁷

แม้แต่มณฑลอื่น ก็ได้จัดส่งเด็กหญิงที่เป็นบุตรของขุนนาง ข้าราชการ เข้ามาศึกษาเล่าเรียนฝึกหัดครูเช่นกัน ดังเช่นมณฑลอุบลราชธานี "...เขีย บุตรีหลวงสิทธิสินสาทร สรรพากรมณฑลอุบลราชธานี...สมัคจะลงมาเล่าเรียนเป็นนักเรียนครูโดยความยินยอมของบิดามารดา..."³⁸

จะเห็นได้ว่า การที่เด็กหญิงเหล่านี้สามารถเรียนการฝึกหัดครู เพื่อที่จะเป็นครูต่อไปภายภาคหน้านั้นล้วนได้รับความยินยอมจากบิดามารดา

จะเห็นได้ว่าเมื่อสังคมไทยยอมรับในอาชีพครูผู้หญิง ทำให้ผู้ปกครองที่มีตำแหน่ง

³⁶ หจข, ศธ.53.4/2, "ให้มณฑลต่าง ๆ ส่งเด็กหญิงไปเป็นนักเรียนฝึกหัดครู ศก.2456" (16 เมษายน-12 มีนาคม 2456)

³⁷ ราชินี, โรงเรียน, ที่ระลึกงานฉลองอาคารสว่างวัฒนา, หน้า 107.

³⁸ หจข, ศธ.53.4/2, เรื่องเดียวกัน.

ในหน้าที่ราชการ เห็นความน่าเชื่อถืออันเกิดจากความสามารถและความมีชื่อเสียงของครูผู้หนึ่งรุ่นแรก เมื่อนักเรียนฝึกหัดครูรุ่นแรก ๆ ที่มาจากครอบครัวของชนชั้นสูง ย่อมแสดงว่าอาชีพครูผู้หนึ่งย่อมได้รับการยอมรับจากสังคม อันเป็นพื้นฐานที่ทำให้ครอบครัวสามัญเห็นความน่าเชื่อถือ จึงส่งบุตรสาวให้เข้ามารับการฝึกหัดครูในเวลาต่อมา

ความภูมิใจของสตรีที่ประกอบอาชีพครู

เมื่ออาชีพครูผู้หนึ่ง เป็นอาชีพที่ได้รับการยอมรับจากสังคมดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ส่งผลให้สตรีที่ประกอบอาชีพครุณั้นมีความภาคภูมิใจในอาชีพของตนเอง ดังจะชี้ให้เห็นว่าความภูมิใจของสตรีที่ประกอบอาชีพครุณั้นมาจากประเด็นต่างๆ เช่น เป็นงานที่หาเลี้ยงชีพได้ เป็นอาชีพที่สังคมยกย่อง เมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพอื่นของสตรี และความตระหนักถึงความสำคัญของหน้าที่ครูผู้หนึ่ง อาจวิเคราะห์ได้ดังต่อไปนี้

1. เป็นงานที่หาเลี้ยงชีพได้

กล่าวได้ว่าตามลักษณะของสังคมไทยนั้น หน้าที่ของสตรีก็คือการเป็นแม่เรือน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการทำงานภายในบ้านอาจมีสตรีที่หารายได้เข้าครอบครัวจากการค้าขายบ้าง แต่มักเป็นรายได้ที่ไม่แน่นอนนัก แต่เมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาในสมัยปฏิรูปประเทศ ดังกล่าวมาแล้วนั้น ได้ส่งผลให้สตรีไทยบางกลุ่มมีโอกาสได้เข้าสู่ระบบการศึกษาสมัยใหม่ สตรีไทยได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนในวิชาชีพ เช่น วิชาครู ดังนั้นสตรีที่จบการศึกษาวิชาครู เหล่านี้ สามารถประกอบอาชีพนอกบ้านและมีเงินเดือนเลี้ยงชีพได้จากความสามารถส่วนตัวเอง การประกอบอาชีพนอกบ้านที่มีเงินเดือนเลี้ยงชีพเช่นนี้ กล่าวได้ว่าเป็นหน้าที่ใหม่ของสตรีไทยที่แตกต่างไปจากหน้าที่ในครัวเรือนที่เคยปฏิบัติมา จึงเกิดค่านิยมในหมู่ผู้หญิงไทยบางส่วนว่าการได้รับการศึกษานำไปสู่การมีอาชีพที่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ อาชีพครูผู้หนึ่งจึงเป็นหนึ่งในวิชาชีพแรก ๆ ของผู้หญิงที่เป็นทางออกของผู้หญิงไทยในขณะนั้น ที่คิดจะประกอบอาชีพหาเลี้ยงตัวเอง จึงทำให้อาชีพครูผู้หนึ่งนี้นำมาซึ่งความภูมิใจว่าเป็นอาชีพที่สามารถเลี้ยงตัวได้โดยเฉพาะหากไม่มีโอกาสได้แต่งงาน ทิศนะทางความคิดเช่นนี้ได้สะท้อนออกมาจากหม่อมเจ้าหญิง พิจิตรจิราภา เทวกุล ว่า ผู้หญิงควรจะมีอาชีพและ

ถ้าหากอยู่เป็นโสดก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่ต้องง้อใคร

...ถ้าต้องอยู่เป็นโสดตลอดชีวิต ก็ให้หาเลี้ยงตัวได้จริง ๆ แม้จะไม่สมบูรณ์
มั่งคั่งโดยไม่มีภูษาสนา ก็ไม่ต้องเป็นหนี้สินใคร..."³⁹

นับได้ว่าอาชีพครุผู้หญิงยังสร้างความภูมิใจให้กับผู้ประกอบเองได้ ถ้าใน
กรณีที่ต้องอยู่โสด ก็สามารถมีอาชีพไว้คอยเลี้ยงตัวได้ หรือถ้าหากแต่งงานก็สามารถ
เป็นอาชีพที่ช่วยแบ่งเบาภาระของผู้เป็นสามีในเรื่องค่าใช้จ่ายได้เช่นกันดังบทความที่เขียน
โดยสตรีบทความหนึ่งกล่าวว่า

... การที่ผู้หญิงพูดว่า ต้องทำงาน ข้าพเจ้าคิดว่าเป็นการตีเสียอีก ที่จะ
มีผู้มาช่วยรับภาระแบ่งเบางานไปเสียบ้าง... สมัยก่อนเมื่อผู้หญิงทำงาน
ไม่เป็น ท่านชายต้องอาบเหงื่อต่างน้ำแต่คนเดียว มาเลี้ยงครอบครัว...⁴⁰

นอกจากนี้ในกรณีที่สตรีต้องแต่งงานมีครอบครัวแล้วก็ตาม ถ้าหากสามีเป็น
บุคคลที่ให้การรยาพึ่งพาไม่ได้ ตัวภรรยาเองถ้ามีความรู้ทำงานหาเลี้ยงตนเองประกอบอาชีพ
นอกบ้านได้ ก็ไม่ต้องกลัวว่าสามีจะไม่เลี้ยงดู ดังที่บทความเรื่องนี้กล่าวว่า

... เป็นส่วนตัวของผู้หญิงที่มีสติปัญญา ความคิดความสามารถทำงานเลี้ยง
ชีวิตได้เอง เพราะมันทำให้เธอไม่ต้องน้ำตาหยด กลัวว่าสามีจะไม่ให้เงิน
ผู้ชายบางคนที่ไม่มศีลธรรม เมื่อเห็นภรรยาเป็นคนหัวเดียวกระเทียมลีบ
ก็ตั้งข้อ มีการขบไล่ไสส่ง และทุบตีกันตม ๆ ข้างผู้หญิงก็ทนอยู่ทนรับความ
อับอายขายหน้าอยู่กับเขา เพราะไม่มีทางจะหาเลี้ยงตัวเองได้..."⁴¹

³⁹ หม่อมเจ้าหญิง พิจิตรจิราภา เทวกุล, ดุสิตสมิตฉบับพิเศษ (2463).

⁴⁰ บุบผา, "ศักดิ์ของหญิง," ไทยใหม่ (8 พฤศจิกายน 2474), หน้า 13.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน.

ดังนั้นอาชีพครูผู้หญิงจึงได้เข้ามาคลี่คลายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมยุคใหม่ เพราะอาชีพครูผู้หญิงนั้นเป็นอาชีพที่ได้รับการยอมรับจากสังคม และได้รับความนิยมนิยมในหมู่ผู้หญิงด้วยกัน

กระแสของการเรียกร้องให้ผู้หญิงควรมีอาชีพที่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ ได้ทวีความเข้มข้นขึ้น ดังจะเห็นได้จากการเรียกร้องให้ผู้หญิงมีอาชีพในวารสารร่วมสมัยขณะนั้น ความว่า

...ในสมัยโบราณ ความมุ่งหวังในภาวะของสตรีคือการสมรส แต่ในสมัยปัจจุบันนี้ อาชีพของสตรีก็คือการทำงาน โดยใช้ความรู้ ความสามารถ ของตนเอง... 42

จะเห็นได้ว่ากระแสความนิยมให้ผู้หญิงได้รับการศึกษา เพื่อที่จะมีวิชาชีพเลี้ยงตัวเองได้นั้น ได้นำมาสู่ความภูมิใจให้กับผู้ประกอบการอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของครุฑินิลา ที่ได้มีวิชาความรู้ และมีอาชีพที่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ทั้งในขณะที่ยังเป็นโสด หรือแม้กระทั่งแต่งงานแล้วก็ตาม แต่ที่สำคัญคือเมื่อสามีครุฑินิลถึงแก่กรรมลง ทำให้ครุฑินิลต้องรับภาระหน้าที่ทั้งหมดภายในบ้าน รวมทั้งค่าใช้จ่ายต้องมีให้กับลูกถึง 6 คนด้วยกัน

...ต่อมาคุณพระบรรณสิทธิ์ถึงแก่กรรมลง... เธอกลายเป็นหม้ายเมื่อยังอยู่ในวัยสาว มีบางคนคิดว่าเธออาจจะแต่งงานใหม่ แต่แทนที่จะเป็นเช่นนั้น เธอกลับไม่สนใจใยดี ตั้งหน้าทำราชการและทำนุบำรุงลูก 6 คนให้มีการศึกษาเล่าเรียน... 43

42 สยามจันทร์, นารีนาถ (1 : 5, 2475) : 107-109.

43 สิริมา จินณาสา, "น้ำใจเพื่อน" ในอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางนิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาสน์, หน้า 11.

ในกรณีถ้าหากครูนี้ไม่มีความรู้หรือไม่มีความสามารถเลยตัวได้เช่นนี้ ก็จะเป็นการลำบากแก่ครูนี้และลูก ๆ เพราะไม่ปรากฏว่าพระบรมลัทธิมีมรดกไว้ให้มากนัก

นอกจากเงินเดือนที่ได้รับจากการเป็นครูจะเป็นปัจจัยอันจะทำให้สามารถเลี้ยงชีพด้วยตนเองได้แล้วยังเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความก้าวหน้าในหน้าที่การงานของครูผู้หนึ่ง ขณะที่เป็นักเรียนสอนนั้นก็เริ่มมีเงินเดือนโดยทางรัฐจะจ่ายให้เดือนละ 8 บาทต่อคน

...บัดนี้เมื่อนักเรียนหญิงในโรงเรียนนี้ได้ประม 4 คน คือ ปริก สีน แม้น ไย แต่ปริก สีน แม้น มีลักษณะพอจะเป็นครูได้... จึงดำริห์ว่าควรจะส่งเด็ก 3 คนนี้ ไปเป็นนักเรียนสอนในโรงเรียนสตรีวิทยา... รับเงินเดือนคนหนึ่งเดือนละ 8 บาท...⁴⁴

จะเห็นว่าแม่เมื่อเริ่มเป็นนักเรียนช่วยสอน ก็มีเงินเดือนที่สามารถพอเลี้ยงชีพได้ตามอัตภาพ และกระทรวงธรรมการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูเบญจมาชราชาลัย ในระบบการศึกษานั้นก็ได้กล่าวถึงอัตราเงินเดือนของผู้สำเร็จชั้นประกาศนียบัตรครูมูล จะได้เงินเดือน 30 บาท ดังจะเห็นได้จากการส่งนักเรียนฝึกหัดครูกลับไปรับราชการตามมณฑลต่าง ๆ ว่าได้เงินเดือนตามวุฒิความรู้

ศูนย์วิทยพัทยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴⁴ หจข, ศธ.53/3, "ขุนบรรหารขออนุญาตให้ ปริก แม้น สีน เป็นนักเรียนสอนโรงเรียนสตรีวิทยา", (3-5 พฤษภาคม 2450).

...ด้วยนางสาวกึ่ง โหมานันท์ ครูโรงเรียนสตรีสายบุรี ลาออกจาก
ตำแหน่งหน้าที่...ขอให้นางสาวสวัสดิ์ อะดุงสรรพ ซึ่งเล่าเรียนวิชาครู
อยู่ในโรงเรียนเบญจมราชาลัย กลับไปรับราชการต่อไป ส่วนนางสาวสวัสดิ์
ควรให้เงินเดือน 30 บาท...⁴⁵

หรือในมณฑลที่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ เช่น

...ส่งนางสาวนวม พรหมสาขา ณ สกลนคร นักเรียนฝึกหัดครูของ
มณฑลอุดร กลับออกไปรับราชการ เป็นครูในมณฑลและให้เงินเดือนแก่
นางสาวนวม เดือนละ 30 บาท...⁴⁶

การมีเงินเดือนเช่นนี้ถือว่าเป็นความภูมิใจในการดำเนินชีวิตของสตรีไทย
ซึ่งนอกเหนือไปจากบทบาทในการเป็นแม่เรือนตามจารีตดั้งเดิม สตรีสมัยใหม่ยังจะต้อง
เรียนรู้วิชาการต่าง ๆ เพื่อประกอบอาชีพได้อีกด้วย ดังนั้นการที่ผู้หญิงสามารถทำงาน
นอกบ้านและมีเงินเดือนเช่นเดียวกับข้าราชการชาย จึงถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่ตั้งคูดให้นักเรียน
สตรีหันมาเรียนการฝึกหัดครูด้วย ดังที่คณะหญิงพระออบ โปษกฤษณะ ก็ได้มีความคิดในทัศนะ
แบบนี้เช่นกัน

...เมื่อฉันอยู่ ม.5 (หรือม.ศ.2 เดียวนี้) ครูก็ถามทุกคนว่าใครจะเป็น
ครูบ้าง ถ้าอยากจะเป็นก็ให้สมัครเรียนครูม.ลได้ ถ้าใครสอบ ม.5 ได้ก็จะออก
ไปทำงานได้เงินเดือน 30 บาท...ถ้าได้เงินเดือน 30 บาท ก็ไม่น้อยแล้ว...⁴⁷

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴⁵ หจข, ศธ.53.7.๗/11, "เกณฑ์ที่จะให้เงินเดือน", (2469).

⁴⁶ หจข, ศธ.53.7.8/11, "ส่งนักเรียนกลับออกไปรับราชการในมณฑล"

⁴⁷ พระออบ โปษกฤษณะ, สาวชาวกรุง, หน้า 102.

จะเห็นได้ว่านักเรียนคนนั้น เมื่อสำเร็จหลักสูตรการฝึกหัดครูแล้วสามารถที่จะกลับออกไปรับราชการเป็นครู และได้รับพระราชทานเงินเดือนตามวุฒิความรู้ที่ตนเองสอบได้ คุณหญิงพระออบ โปษยกฤษณะ ได้ให้ข้อสังเกตว่า คนที่จะเป็นครูนั้นจะต้องมีความรู้ในวิชาการ และรู้วิธีการสอน "...ผู้ที่จะเป็นครูทุกคนจะต้องมีความรู้วิชาสามัญและต้องมีความรู้ในการเป็นครู รู้กลวิธีในการสอน ไม่ใช่ใคร ๆ สอนก็ได้..."⁴⁸ ความเห็นของคุณหญิงพระออบ โปษยกฤษณะ ได้เป็นสิ่งที่ตอกย้ำว่า คนที่จะมีอาชีพเป็นครูได้นั้น จะต้องมีความรู้พิเศษ ซึ่งนอกเหนือไปจากความรู้สามัญแล้วครูผู้หนึ่งจะต้องมีความรู้ในวิชาครูที่จะสามารถถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์ได้นับเป็นวิชาชีพประการหนึ่ง

ในบางกรณีในการสอบไล่เพื่อให้ได้วุฒิประโยคครูมูลนั้นแม้นักเรียนที่สอบวิชาสามัญผ่าน แต่สอบไล่วิชาครูตกจึงไม่ครบองค์ประกอบของการเป็นครูมูล ดังนั้นจึงไม่สามารถมีวุฒิป.ได้ และไม่สามารถที่จะได้รับเงินเดือน 30 บาท แต่ทางราชการก็จะจัดให้เป็นครูชั้นต่ำ โดยจะมีเงินเดือนระหว่าง 15 บาทถึง 25 บาท⁴⁹ ดังนั้นอัตราเงินเดือนจึงขึ้นอยู่กับวุฒิความรู้เป็นสำคัญ

ศูนย์วิทยพัทธยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁹ หจข, ศธ.53/31, "ระเบียบการและหลักสูตรประโยคครูมูล" (2477).

...ได้จัดการซ่อมแปลงเรือนหลังหนึ่ง ให้แก้ไขเป็นโรงเรียนสตรี...

ให้นางสาวเวียน เป็นผู้ครูใหญ่ นางสาวทองคำแปนครูประจำชั้น แต่
ความรู้ของ 2 คนนี้ยังอ่อน เงินเดือนควรให้

เวียน เดือนละ 20 บาท

ทองคำ เดือน 15 บาท...⁵⁰

หรือในบางกรณีที่นักเรียนครูต้องกลับออกไปรับราชการยังมีผลตันทันสังกัด
โดยที่คณะกรรมการสอบไล่วิชาสามัญผ่าน แต่วิชาครูตก จึงได้เงินเดือน 25 บาท
"...นางสาวเชือน กับนางสาวชลอม สอบตกควรให้ 25 บาท..."⁵¹ จะเห็นได้ว่า
แม้ครูผู้หนึ่งที่กลับออกไปรับราชการจะสอบไล่วิชาครูตก แต่ทางราชการก็ยังอนุญาตให้
เข้ารับราชการได้ และได้รับเงินเดือนตามสมควร

นอกจากนี้ครูผู้หนึ่งยังได้มีโอกาสที่จะเลื่อนฐานะความรู้เพื่อที่จะมีวุฒิทางราชการ
จากประโยคครูมูล(ป.) มาเป็นประกาศนียบัตรครูประถม (ป.ป.) จึงทำให้ได้เลื่อนขึ้น
เงินเดือนด้วย โดยจะได้เงินเดือนในวุฒิ ป.ป.ถึง 45 บาท ดังปรากฏว่า ได้มีครูผู้หนึ่งที่
เลื่อนสถานภาพทางวุฒิความรู้จาก ป. ไปเป็น ป.ป. ซึ่งการเลื่อนตำแหน่งครูจากประโยค
ครูมูลไปเป็นประโยคครูประถมนี้ ทางรัฐได้กำหนดวิชาความรู้ไว้ว่า ผู้ที่จะสอบไล่ได้วิชา
ครูประถมต้องสอบไล่วิชาสามัญมัธยม 6 ได้ และสอบวิชาครูได้ แต่ถ้าได้เพียงวิชาสามัญ
อย่างเดียว หรือวิชาครูอย่างเดียว ก็จะไม่ครบองค์ประกอบของการจะได้รับวุฒิ
ประกาศนียบัตรครูประถม (ป.ป.) จะเห็นได้ว่า การเพิ่มวุฒิความรู้ขึ้นเป็นการเพิ่ม
ความรู้ความสามารถของครูผู้หนึ่ง กล่าวคือเมื่อในขณะที่เป็นครูมูล (ป.) จะมีความรู้ในชั้น
ม.5 แต่เมื่อจะเป็นครูประถม ความรู้ในวิชาสามัญก็ต้องเพิ่มขึ้นไปคือต้องจบการศึกษา

⁵⁰ หจข, ศธ.53.4/17, "มณฑลพิษณุโลกขออนุญาตให้ น.ส.เวียน น.ส.
ทองคำ นักเรียนครูกลับออกไปรับราชการ"

⁵¹ หจข, ศธ.53.4/32, "มณฑลจันทบุรีขอถอนนักเรียนฝึกหัดครูผู้หนึ่งกลับไป
รับราชการ" (27 มิถุนายน-19 กันยายน 2462).

ในชั้น ม.6 เสียก่อน ดังนั้นบุคคลที่จบหลักสูตรประกาศนียบัตรครูประถมก็จะได้เงินเดือน 45 บาท⁵²

ดังจะเห็นได้จากการที่ผู้หญิงที่มีวุฒิความรู้ในชั้นประโยคครูมูลได้เลื่อนสถานภาพทางการศึกษาขึ้นเป็นครูประถม โดยมีวุฒิความรู้ในชั้นประกาศนียบัตรประโยคครูประถม (ป.ป.)

...ด้วยปรากฏว่า นางสาวสร้อย กระจ่างทอง นักเรียนครูของมณฑลภูเก็ต...เป็นผู้สอบไล่ได้วิชาครูประถมตั้งแต่พ.ศ.2466 เป็นอันครบองค์ประกอบของประกาศนียบัตรครูประถมให้ใช้อักษร ป.ป. ท้ายชื่อ... ส่วนเงินเดือนขอให้ได้ตามประกาศนียบัตร เดือนละ 45 บาท...⁵³

นอกจากนี้ยังปรากฏในกรณีของผู้หญิงท่านอื่น ๆ อีก

...นางสาววาท ศกเสนี ได้สอบไล่ได้ชั้นมัธยมบริบูรณ์สตรีและวิชาครูมูล ได้ออกไปรับราชการเป็นครูแต่วันที่ 6 มกราคม 2464 มาเมื่อพ.ศ.2466 ได้สอบไล่วิชาครูประถม...ควรจะได้เลื่อนเงินเดือน 45 บาท...⁵⁴

การเลื่อนสถานภาพของผู้หญิงก็ไม่ได้หยุดอยู่แค่ประกาศนียบัตรครูประถมเท่านั้น ยังปรากฏว่าได้มีครูสตรีจำนวนหนึ่งสามารถเข้าสอบเลื่อนความรู้จาก

⁵² หจข, ศธ.53.4/32, เรื่องเดียวกัน.

⁵³ หจข, ศธ.53.7.ช/11, เรื่องเดียวกัน.

⁵⁴ หจข, ศธ.50.15/39, "โรงเรียนสตรีวิทยา ขอประกาศนียบัตรครูประถมให้นางสาววาท ศกเสนี" (2466)

ประกาศนียบัตรครูประถม ไปเป็นประกาศนียบัตรครูมัธยม (ป.ม.) โดยจะได้เงินเดือนเพิ่มจากเดิมเป็น 80 บาท จากหลักฐานที่ปรากฏในปี พ.ศ. 2470-2474 ได้มีครูผู้หนึ่งที่สอบไล่ได้ประโยคครูมัธยม 19 คน⁵⁵ โดยทางการมีหลักเกณฑ์ว่าผู้ที่จะสามารถมีวุฒิความรู้ได้ประกาศนียบัตรครูมัธยม (ป.ม.) นั้นจะต้องมีความรู้จบชั้น ม 8 และต้องสอบไล่วิชาครูผ่านจึงจะครบองค์ประกอบของการเป็นครูประโยคมัธยม

บุคคลที่สามารถสอบไล่ได้ประโยคมัธยมซึ่งเป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียง เช่น คุณหญิงผะอบ โปษกฤษณะ (น.ส.ผะอบ วิโรจน์เพชร) โดยท่านได้จบการศึกษาการฝึกหัดครูจากโรงเรียนเบญจมราชาลัย จนสามารถได้วุฒิ ป.ป. เงินเดือน 45 บาท เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วท่านยังได้เข้าศึกษาต่อในระดับการฝึกหัดครูมัธยมที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ดังนั้นท่านจึงเป็นนิสิตรุ่นแรกของแผนกอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่สำเร็จประกาศนียบัตรครูมัธยม (จุฬา)⁵⁶ นับได้ว่าเป็นความภูมิใจของบุคคลที่ประกอบอาชีพครูผู้หนึ่งที่สามารถเลื่อนวุฒิความรู้อันมากความสามารถส่วนตัว ทำให้ได้รับพระราชทานเงินเดือนเพิ่มขึ้นเทียบเท่ากับข้าราชการผู้ชาย

ความรู้ความสามารถในการเป็นครูนั้น นำมาซึ่งความภูมิใจในการประกอบอาชีพว่าอาชีพครูนั้นสามารถเป็นอาชีพที่มีความมั่นคง ก้าวหน้า ถ้ารู้จักเก็บหอมรอมริบก็สามารถตั้งตัวให้พอมีฐานะทางสังคมได้ ดังคำกล่าวของคุณหญิงผะอบ ว่า "...เมื่อฉันแต่งงานแล้วก็ยังคงทำงานต่อไป...มีเงินใช้พอสมควร...ถ้ารู้จักใช้จะตั้งตัวได้ในไม่ช้า..."⁵⁷

คุณนิล บรรณสิทธิ์วีรสาสน์ ก็ได้กล่าวถึงว่าอาชีพครูเป็นอาชีพที่มีความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงานโดยครูรุ่นใหม่ ๆ ที่จบการศึกษาต่างก็ได้แต่วุฒิความรู้ จนทันทัดเทียมกับครูรุ่นแรก ๆ

⁵⁵ประวัติครู, หน้า 264-266.

⁵⁶ผะอบ โปษกฤษณะ, สาวชาวกรุง, หน้า 112-119.

⁵⁷เรื่องเดียวกัน.

...ส่วนเงินเดือนและหนทางก้าวหน้าของครู จะอยู่ที่ตนเอง ได้สังเกต
ในวงงานของครูก็ไปกันได้ไกล ๆ ครูที่เคยอยู่ในโรงเรียนเดียวกับผู้เขียน
เมื่อผู้เขียนเป็นผู้ใหญ่มากแล้ว เขายังเป็นเด็ก บัดนี้เขามีตำแหน่งและเงินเดือน
จะทันผู้เขียนอยู่แล้ว จะว่างานครูไม่ก้าวหน้าอย่างไร...นี่แหละคือหนทาง
เจริญของวงงาน ถ้าเด็กไม่เดินล้ำหน้าผู้ใหญ่ไปได้งานครูของเราตลอดจน
ผลการศึกษาของชาติจะล่าหลังสุดท้ายเพื่อน...⁵⁸

ดังนั้นการได้มีบทบาทหน้าที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม โดยมีความต่อเนื่อง
จากความเป็นมารดาในการอบรมสั่งสอนนักเรียนให้เป็นคนดีของสังคม รวมทั้งอาชีพครูผู้
หญิงยังเป็นอาชีพใหม่ที่สตรีที่ประกอบอาชีพครูมีความภูมิใจในแง่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นการดำเนิน
วิถีชีวิตที่ต่างไปจากระบบจารีตเดิม ทำให้ผู้หญิงได้รับราชการ ได้รับพระราชทานเงินเดือน
เช่นเดียวกับข้าราชการชาย ความภูมิใจเหล่านี้ได้เป็นการส่งเสริมสถานภาพของผู้หญิง
ไทยให้มีสถานภาพที่สูงขึ้นในอีกระดับหนึ่งของสังคมไทย

2. เป็นอาชีพที่สังคมยกย่องเมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพอื่นของสตรี

ความภูมิใจของผู้ประกอบอาชีพครุนั้น ซึ่งนอกจากจะเป็นอาชีพที่สามารถ
หาเลี้ยงชีพได้แล้ว ยังมีความภูมิใจต่อการประกอบอาชีพครูผู้หญิงว่าเป็นอาชีพที่สังคมยกย่อง
กล่าวคือ นอกจากสังคมจะยอมรับว่าเป็นอาชีพที่มีความต่อเนื่องจากการเป็นมารดาดังที่
กล่าวมาแล้วนั้น การยกย่องของสังคมนั้นเห็นได้ชัดเมื่อเปรียบเทียบกับการประกอบอาชีพ
อื่นของสตรี ได้แก่ อาชีพพยาบาลซึ่งเป็นวิชาชีพหนึ่งที่ควบคู่กัน เป็นต้น

อาชีพพยาบาลนั้นก็ใช่อีกวิชาชีพหนึ่งที่เปิดทำการสอนในหลักสูตรการศึกษา
ของรัฐบาล การเปิดหลักสูตรดังกล่าวของรัฐบาลก็เพราะว่าอาชีพพยาบาลเป็นอาชีพหนึ่งที่ได้รับ
การยอมรับจากสังคมไทยให้เป็นอาชีพที่เหมาะสมแก่ผู้หญิงไทยในช่วงเวลาขณะนั้น อย่างไรก็ตาม

⁵⁸นิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาส์น, "บทความและคำสอนเรื่อง ฐานะครู," ใน
งานอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางนิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาส์น, หน้า 7.

ก็ตามค่านิยมในการศึกษาอาชีวพยาบาลของผู้หญิงไทย นับได้ว่ายังเป็นรองจากอาชีพครูผู้หญิง ทั้งนี้เพราะอาชีวพยาบาลเป็นอาชีพใหม่ที่เริ่มปรากฏเข้าสู่สังคมไทย จึงยังไม่เป็นที่รู้จักคุ้นเคยและยอมรับแก่บุคคลทั่วไป ดังจะเห็นได้จากการปรับปรุงหลักสูตรการเรียนและจรรยาของวิชาชีพพยาบาลในพ.ศ. 2468 เพื่อจะยกระดับฐานะนั้น เป็นเพราะค่านิยมของสังคมที่ยังไม่ยอมรับในอาชีวพยาบาล

...ความเห็นของคนทั่วไปเกี่ยวกับการเรียนพยาบาลว่า เป็นการเรียนไปเพื่อเป็นหมอดูยา จึงพากันดูถูก ประกอบกับค่านิยมในสมัยนั้นเห็นว่าการทำหน้าที่พยาบาลเป็นงานของคนชั้นต่ำ...⁵⁹

กล่าวได้ว่าบุคคลกลุ่มแรกที่ได้รับจัดการรักษาพยาบาลแบบใหม่คือ พวกชนชั้นสูง ซึ่งมีโอกาสได้รับการผดุงครรภ์แบบตะวันตก รวมถึงผู้หญิงชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในเมืองไทย แต่ผู้หญิงชาวบ้านทั่วไปยังคงให้ความเชื่อถือ และยังคงนิยมใช้วิธีการผดุงครรภ์แบบไทยอยู่ ที่เป็นเช่นนั้นเพราะวิธีการผดุงครรภ์แบบตะวันตกซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการรักษาพยาบาลแบบใหม่ ได้รับการเผยแพร่ในวงจำกัด อาชีวพยาบาลจึงยังไม่เป็นที่รู้จักคุ้นเคยแก่บุคคลทั่วไป จึงทำให้ความนิยมในอาชีวพยาบาลนั้นน้อยกว่าอาชีพครูผู้หญิง ดังจะปรากฏหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงสภาพการณ์ที่นักเรียนน้อย แม้ว่ารัฐจะได้จัดตั้งการศึกษาอาชีวพยาบาลมาเป็นเวลาถึง 10 ปี แต่มีจำนวนนักเรียนเพียงแค่ 10 คน ดังนี้

ศูนย์วิทยพัชรากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵⁹ฉัตรวุฒิ ชนะชัย, "สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่ : ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล พ.ศ. 2439 - 2485, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 64.

...โดยที่มีได้งบประมาณ ในด้านการจัดการ ศึกษาที่แน่นอน...
 ในระยะแรกมีนักเรียนที่สามารถจบการศึกษาได้เพียง 10 คน
 ในระยะเวลา 10 ปี ที่มีการก่อตั้ง...⁶⁰

นอกจากนี้แล้ว ปัญหาจากค่านิยมของผู้ปกครองที่ยังไม่นิยมให้บุตรหลาน
 ของตนได้ศึกษาวิชาพยาบาล เพราะเป็นอาชีพที่ต้องคอยปรนนิบัติบุคคลอื่นซึ่งไม่ใช่บิดามารดา
 และการปรนนิบัตินั้นจะต้องปรนนิบัติอย่างเอาใจใส่ ทำให้สังคมถือว่าเป็นอาชีพที่เปรียบเสมือน
 กับคนรับใช้ที่คอยรับใช้บุคคลอื่น ๆ ทั่วไป ส่งผลให้นักเรียนพยาบาลในรุ่นแรก ๆ มักจะเป็น
 ผู้หญิงที่มาจากครอบครัวชั้นล่าง หาใช่มาจากครอบครัวชั้นสูงเหมือนอย่างอาชีพครูผู้หญิงไม่

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁶⁰ณัฐวดี ชนะชัย, "สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่ : ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล พ.ศ.2439-2485", หน้า 39.

อนึ่งการเรียนวิชาพยาบาลนั้นจะต้องมีการอยู่เวรตอนกลางคืน เป็นสิ่งที่ผู้ปกครอง
ยังไม่ยินยอมอนุญาต ดังนั้นจึงมีนักเรียนพยาบาลอยู่เวรในตอนเช้าเท่านั้น⁶¹ นอกจากนี้
อุปสรรคของการปฏิบัติหน้าที่ของพยาบาลอีกประการหนึ่งก็คือ ในบางครั้งผู้ปฏิบัติหน้าที่จะต้อง
ปรนนิบัติคนไข้ผู้ชายด้วย เช่น วัตถุประสงค์หมู่บ้านชีพจร และดูแลการหายใจ ตลอดจนถึงการลูบตัว
เพื่อให้ลดไข้ เป็นต้น เหล่านี้ยังเป็นการขัดกับประเพณีในเรื่องเพศของสังคมไทย เพราะการ
ที่จะปฏิบัติหน้าที่พยาบาลจะต้องกระทำทั่วถึงกันอย่างเสมอภาค ไม่สามารถเลือกปรนนิบัติผู้หนึ่ง
ผู้ใดได้ ถึงแม้บุคคลนั้นจะเป็นเพศชายก็ตาม

ในการจัดตั้งสมาคมพยาบาล ในปีพ.ศ.2470 ได้ระบุถึงสถานะภาพของ
ผู้หญิงที่ประกอบอาชีพพยาบาลว่า มีสถานะภาพที่ตกต่ำ ซึ่งนอกจากจะเป็นเหตุผลในด้านความ
นิยมของสังคมไทยแล้ว โดยเหตุนี้นักเรียนพยาบาลหลายคนเมื่อสำเร็จการศึกษา แต่กลับ
ไม่นำวิชาความรู้ไปประกอบอาชีพ

...ในเวลานั้นนางพยาบาลประกาศนียบัตร รวมทั้งนางพยาบาล
ผดุงครรภ์...พวกเก่าที่ออกจากโรงพยาบาลไปนาน ๆ แล้วและ
ไม่ได้ทำการติดต่อกับพยาบาล ย่อมบกพร่องในวิชาความรู้ จำต้อง
เสาะแสวงหาความรู้เพิ่มเติมให้ทันสมัยจึงจะควร เพราะวิทยาการ
นั้นย่อมก้าวหน้าอยู่เสมอ ยิ่งผู้สำเร็จวิชาออกไปจากโรงเรียนไปอยู่
ตามภูมิภาคต่างของตนและไม่ได้ประกอบการให้เป็นไปตามวิชาความรู้
ของตนด้วยแล้ว ก็มีแต่ทางที่จะทำให้วิชาความรู้เสื่อมลงทุกที อันเป็น
เหตุให้ฐานะของนางพยาบาลตกต่ำไป...⁶²

⁶¹ ธีธวัชวี ชนะชัย, เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

⁶² จดหมายเหตุการพยาบาล 2494 : 12 อ้างใน ธีธวัชวี ชนะชัย,
เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

อย่างไรก็ตาม ในปลายสมัยปฏิรูปประเทศ อาชีพพยาบาลก็ได้รับการส่งเสริม และสนับสนุนจากนโยบายของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อาชีพพยาบาลโดยปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจน เช่น สนับสนุนและส่งเสริมการไปศึกษาต่ออย่างต่างประเทศของนักเรียนพยาบาล รวมทั้งการสร้างโรงเรียนพยาบาลกาชาดสยาม ในพ.ศ.2457 มารองรับการศึกษา อีกทั้งยังได้จัดตั้งสมาคมนางพยาบาลแห่งกรุงสยามในพ.ศ.2470 ตามลำดับ เป็นต้น นโยบายดังกล่าวของรัฐนับได้ว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่สนับสนุนและยกสถานภาพของอาชีพพยาบาล และส่งผลให้ค่านิยมทางสังคมที่มีต่ออาชีพพยาบาลเริ่มเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นอีกทางหนึ่ง

ดังนั้นนับแต่สมัยปฏิรูปเป็นต้นมา เมื่อเปรียบเทียบสถานภาพอาชีพครูผู้หญิงกับอาชีพพยาบาล เห็นได้ว่าในระยะแรกสถานภาพของอาชีพพยาบาลจะตกต่ำกว่าอาชีพครูมาก ทั้งนี้ เพราะค่านิยมของสังคมดังที่กล่าวมา แต่ในภายหลังกองรัฐได้พยายามส่งเสริมและสนับสนุนอาชีพพยาบาล และสามารถเปลี่ยนค่านิยมของสังคมที่มีต่ออาชีพพยาบาลให้ดีขึ้นในเวลาต่อมา

3. ความตระหนักถึงความสำคัญของหน้าที่ครูผู้หญิง

กล่าวได้ว่าความก้าวหน้าทางการศึกษาของฝ่ายสตรีนั้น ต้องอาศัยบุคคลที่จะมาทำหน้าที่อบรม สั่งสอนในด้านวิชาต่าง ๆ เพื่อให้การศึกษามีการพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น อาชีพครูผู้หญิงจึงเป็นอาชีพที่สังคมได้ยอมรับว่า เป็นอาชีพที่สามารถอบรมสั่งสอนนักเรียนหญิง ให้เจริญเติบโตเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่มีคุณภาพ เพราะบุคคลที่ประกอบอาชีพครูย่อมจะมีความตั้งใจในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่นักเรียนอยู่ตลอดเวลา

...แม้จะพูดในทางช่วยชาติแล้ว จะเห็นว่าครูช่วยชาติได้มากมาย และจริงจิ่งเพียงไร ชาติจะโง่หรือฉลาดไม่ใช่เพราะทหารบก ทหารเรือ นางพยาบาล หรือนางอนามัยเลย ครูจะเป็นผู้อบรมมาก่อนทั้งนั้น ถ้าชาติได้ครู การทหาร การอนามัยจะเป็นอย่างไร...และอนึ่งอาชีพ

ครูขณะนั้นก็เป็นที่ชื่นหน้า สำหรับหญิงมีโอกาสเข้ารับราชการได้ และมีเกียรติอันดีงาม...⁶³

ดังนั้น เมื่ออาชีพครูหญิงเป็นอาชีพที่สามารถอบรมสั่งสอนให้เด็กนักเรียนมีความฉลาดเป็นอาชีพที่สร้างความเจริญให้แก่ประเทศชาติแล้ว จึงทำให้สังคมไทยได้มอบหมายภาระหน้าที่ ในการอบรมนักเรียนหญิงให้แก่ครูหญิงคือ การอบรมให้นักเรียนเป็นคนดี และเป็นแม่เรือนที่ดี อันจะนำซึ่งความเจริญของประเทศชาติ⁶⁴ ดังจะเห็นตัวอย่างการอบรมในลักษณะเช่นนี้ จากหม่อมเจ้าหญิง พิจิตรจิราภา เทวกุล และครูนิล

หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล ทรงอบรมนักเรียนโรงเรียนราชินี ให้มีคุณสมบัติที่เพียบพร้อมของการเป็นกุลสตรี ดังจะเห็นได้จากพระนิพนธ์ของท่านว่า

ตัวเธอสีดอกหนึ่ง	ณ อุทยานราชินี
ส่งกลิ่นและทรงราศรี	วิลาสถ์ล้ำสำอางสม
เมื่อถึงคราวชรา	จะงามชಾಯ่าปรารมภ์
พึงรักช่ออุ้มจม	สนิทกายตราบวายปราณ
แจกเช่นพิกลแก้ว	ผิวแห้งแล้วยังหอมนาน
ไปทิ้งสุคนธ์ธาร	บังเกิดการระเหยหาย
เช็ดช่อศกกาพันธุ์	นิรันดรอยู่มีรูวาย
เทิดเกียรติกำจรกาย	ระบายบ่งถึงสวนขวัญ ⁶⁵

⁶³ส.ล. "ผู้หญิงควรเรียนอะไร", นารีนาค 1:1 (มิถุนายน 2474), หน้า 88-93.

⁶⁴สุชสรรค์ แดงภักดี, "ความคาดหวังของสังคมต่อสตรีไทยในสมัยสร้างชาติ พ.ศ. 2481-2487. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 30.

⁶⁵หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล, "ตัวเธอสีดอกหนึ่ง", ใน อนุสรณ์สำส่น 75 ปี ราชินี (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนส, 2523), หน้า 37.

จะเห็นว่าหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล ทรงอบรมนักเรียนให้เป็น
คนดีของสังคมโดยทรงเปรียบเทียบกับดอกไม้ที่แม้จะแห้งไปแล้วแต่ก็ยังส่งกลิ่นหอมอยู่เปรียบ
ได้กับความดีของนักเรียนที่จะอยู่คู่กายนั่นเอง

การอบรมของหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา ที่นอกจากจะสอนให้นักเรียนเป็น
คนดีของสังคมแล้ว ท่านยังได้อบรมสั่งสอนนักเรียนหญิงให้เป็นแม่เรือนที่ดี ซึ่งเป็นความคาดหวัง
หวังของสังคม อันจะนำมาซึ่งความเจริญของประเทศชาติ ดังจะเห็นได้จากพระนิพนธ์เรื่อง
มารยาทสังคม ที่ทรงชี้ให้เห็นถึงภาระหน้าที่อันดีของแม่เรือนว่าแม่เรือนที่ดีจะต้องสามารถ
รับผิดชอบหน้าที่ ภาระ ภายในบ้านได้

...ภายในครอบครัวผู้เป็นภรรยา (แม่บ้าน) ย่อมเป็นผู้ซึ่งมีหน้าที่
รับผิดชอบมากมายหลายประการ เฉพาะอย่างยิ่งในการรับรองแขก
ที่จะมาสู่บ้าน...⁶⁶

ดังนั้นการที่จะอบรมให้นักเรียนเป็นไปตามความคาดหวังของสังคมได้นั้น จำ
ต้องอาศัยความรู้ ความอดทน และความเต็มใจของครูนั่นเอง ดังจะเห็นได้จาก การที่
หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภาได้ทรงพยายามฝึกฝนให้นักเรียนของท่านรู้จักการรับผิดชอบต่อ
การจัดเลี้ยงและควบคุมตนเอง

...โรงเรียนมีแขกผู้เกียรติมาเยี่ยมเยียนบ่อย ๆ ... มีการแสดง
ของนักเรียน จัดน้ำชาเลี้ยงทุกครั้ง เหล่านี้ต้องอาศัยแรงงานของ
นักเรียน ย่อมทำให้นักเรียนมีประสบการณ์ และเกิดความชำนาญฝึกตัว
ให้กล้า เพื่อชื่อเสียงของโรงเรียน...⁶⁷

⁶⁶หม่อมเจ้าหญิงเบญจกัลยาณี, มารยาทสังคม (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
บรรณาการ), หน้า 115.

⁶⁷ราชินี, โรงเรียน, ที่ระลึกงานฉลองอาคารสว่างวัฒนา (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2516), หน้า 110-111.

กล่าวได้ว่า การฝึกรอบรมนักรเรียนให้กล้าในสิ่งที่ควรกล้า ไม่อายในสิ่งที่ควรไม่อาย ทำให้นักเรียนมีความเชื่อมั่นในตัวเอง สามารถเป็นบุคคลที่มีคุณภาพได้ในสังคม อันนำมาซึ่งความภูมิใจของบุคคลที่เป็นครู

แนวทางการอบรมสั่งสอนนักเรียนให้เป็นคนดีในสังคมนั้น ได้ส่งผลสืบเนื่องมาตลอด ดังจะเห็นได้จากการปฏิบัติหน้าที่ของครูนิล บรรณสิทธิ์วรสาส์น ซึ่งทำหน้าที่อบรมสั่งสอนนักเรียนด้วยใจรัก คือ รักที่จะอบรมสั่งสอนให้นักเรียนมีความรู้

...เราเป็นครูของบุตรหลาน จึงทุ่มเทหัวใจมอบให้แก่ศิษย์ด้วยความตั้งใจสอนให้รู้แจ้งในวิชาการ และฝึกให้มีความปรีชาสามารถตามสมควรแก่ฐานะารูป ขณะปฏิบัติงานไม่ได้ เคยคิดว่าเป็นในเวลาหรือนอกเวลาราชการ ถ้าสอนไม่ได้ถึงใจในเวลา ก็ทวนวิชาในเวลาปิดภาค มีโอกาสจะฝึกศิษย์เมื่อไหร่ ก็ทำเมื่อนั้น ไม่ทิ้งโอกาส...⁶⁸

กล่าวได้ว่าครูนิลนั้น เป็นครูที่ตั้งใจทำงานตามหน้าที่ที่สังคมได้มอบหมายให้อบรมนักเรียน ทั้งครูนิลเห็นว่าการที่จะเป็นครูที่ดีนั้นจะต้องปฏิบัติในพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

...ข้าพเจ้าพากเพียรอบรมตนให้อยู่ในพรหมวิหาร 4 ตามที่ครูควรปฏิบัติ คือ มีเมตตา มีความรัก อยากรให้ศิษย์ได้ดี มีความสุข กรุณา มีความสงสารเมื่อเห็นทุกข์เกิดขึ้นแก่ศิษย์ มุทิตา มีความยินดีเมื่อเห็นศิษย์ได้ดี อุเบกขา ความวางเฉยเมื่อแก้ไขเหตุการณ์อันเกิดความเสี่ยงเสียแก่ศิษย์ไม่ได้...⁶⁹

⁶⁸นิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาส์น, "หัวใจครู", ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางนิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาส์น, หน้า 4.

⁶⁹นิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาส์น, "หัวใจครู", เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

การอบรมให้นักเรียนเป็นคนดีในสังคม หมายถึง ต้องเป็นคนดีให้กับครอบครัว และแก่ชาตบ้านเมืองด้วย กล่าวคือ ความคาดหวังของสังคมที่มีกับสตรีไทยนั้น จะมุ่งให้สตรีที่ได้รับการศึกษาให้เป็นแม่เรือนที่มีคุณภาพ พร้อมทั้งจะเป็นเมียและแม่ที่ดี ดังที่เคยได้กล่าวไว้แล้วนั้น ดังนั้นครูนิลจึงย้ำเตือนอยู่เสมอว่า หน้าที่ของสตรีก็คือต้องเป็นแม่เรือน

...หญิงเป็นผู้อบรมเด็กที่เกิดมา...จิตใจของเด็กจะอ่อนโยนหรือแข็งกระด้าง ย่อมขึ้นอยู่กับหญิงทั้งสิ้น ...ผู้หญิงจึงต้องมีวิชาความรู้พอสมควรกับหน้าที่เพื่อส่งเสริมตน ให้เป็นบุคคลมีประโยชน์แก่ครอบครัวและชาตบ้านเมือง... 70

แต่ความมุ่งมั่นในการอบรมสั่งสอนนักเรียนได้อย่างให้มีคุณภาพนั้น อาจทำให้ครูผู้หญิงบางท่านต้องละเลยกับหน้าที่ภายในบ้านไปบ้าง ดังจะเห็นได้จากการปฏิบัติหน้าที่ของครูนิลที่ต้องปลดเปลื้องภาระบางอย่างภายในบ้านให้สามีเป็นผู้ปฏิบัติแทน โดยเพื่อนของครูนิลคนหนึ่งเล่าว่าครูนิลได้อธิบายแก่สามีว่า

...คุณก็ต้องอุ้ยอ้ายให้ลูก ๆ กินเพียงคนสองคนชั่วเวลาประเดี๋ยวเดียว เห็นจะไม่มากไปนะคะ เมื่อนึกถึงลูกของดิฉันอีกเป็นโหล ๆ ที่กำลังรอรับอะไร ๆ จากดิฉันอยู่ที่โรงเรียน แม้วันหยุดก็ทิ้งไม่ได้... 71

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

70 นิลรัตน์ บรรณสิทธิ์วรสาส์น, "หน้าที่ของผู้หญิง", เรื่องเดียวกัน, หน้า 22-23.

71 หลวงสำเร็จวรรณกิจ, "ครูคนที่ข้าพเจ้าไม่ลืม", เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

จะเห็นได้ว่า การที่ครูนิลให้สามบ่อนยาลูกนั้น เป็นการกระทำที่นับว่าเป็นสิ่งแปลกที่แม้บ้านจะไม่กระทำกัน แต่ด้วยความเอาใจใส่และความภูมิใจในหน้าที่ครู ทำให้ครูนิลต้องเลือกหน้าที่ทางโรงเรียน ก็เพื่อต้องการอบรมสั่งสอน ถ่ายทอดวิชาให้นักเรียนเติบโตเป็นคนดีไปตามความคาดหวังของสังคม

ดังนั้นจากการอบรมสั่งสอนทั้งจากหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา และครูนิล จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการปฏิบัติหน้าที่อบรมนักเรียนหญิงให้เป็นคนดีและเป็นแม่เรือนที่ดี ซึ่งเป็นความคาดหวังของสังคมไทย และทั้งหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา และครูนิลต่างก็ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเต็มใจ เพราะการอบรมนักเรียนหญิงให้เป็นคนดีและเป็นแม่เรือนที่ดีจะนำมาซึ่งประโยชน์แก่ชาติบ้านเมือง ทำให้บุคคลที่ประกอบอาชีพครูผู้หญิงมีความภูมิใจในการปฏิบัติหน้าที่ที่สังคมได้มอบหมาย

กล่าวโดยสรุป การประกอบอาชีพของครูผู้หญิงในสังคมไทยสมัยปฏิรูปประเทศ ได้รับการยอมรับจากสังคม ทั้งนี้เป็นผลมาจากการที่อาชีพครูผู้หญิง เป็นอาชีพที่มีความต่อเนื่องในการเป็นมารดา ประกอบกับการมีชื่อเสียงของครูสตรีในระยะแรกคือ หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล ครูทิม กาญจนโอวาท หม่อมเจ้าหญิงจันทรีนิภา เทวกุล และครูนิล บรรณสิทธิ์วรสาส์น ซึ่งเป็นครูสตรีรุ่นแรก ๆ ที่สร้างชื่อเสียงในสังคมทั่วไป ทำให้ผู้ปกครองเห็นความน่าเชื่อถือ จึงส่งบุตรสาวให้เข้ารับการศึกษากันมากขึ้น นอกจากนี้การมีอาชีพของครูผู้หญิงนั้นได้นำมาสู่ความภูมิใจของผู้ประกอบอาชีพ กล่าวคือ เป็นงานที่หาเลี้ยงชีพได้ โดยสามารถมีเงินเดือนตั้งแต่เริ่มเป็นนักเรียนช่วยสอน ไปจนถึงการมีเงินเดือนตามวุฒิความรู้ที่สอบได้ นอกจากนี้อาชีพครูผู้หญิงยังเป็นอาชีพที่สังคมยกย่อง โดยเมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพพยาบาลแล้ว จะเห็นได้ว่าในระยะแรกอาชีพพยาบาลยังไม่เป็นอาชีพที่ได้รับความนิยม และไม่ได้รับการยกย่องเท่ากับครูผู้หญิง ส่งผลให้ครูผู้หญิงมีความภูมิใจในการประกอบหน้าที่ที่จะอบรมนักเรียนให้เป็นคนดีของสังคม ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า สถานภาพของอาชีพครูผู้หญิงในสังคมไทยสมัยปฏิรูปประเทศได้รับการยอมรับจากสังคมภายนอก อย่างไรก็ตามแม้ว่าอาชีพครูผู้หญิงจะสามารถเข้าสู่ระบบราชการได้เช่นเดียวกับครูผู้ชาย แต่สถานภาพของครูผู้หญิงก็ยังด้อยกว่าครูผู้ชายในประเด็นของเงินเดือน บรรดาศักดิ์ บำเหน็จบำนาญ ดังจะกล่าวในบทต่อไป